

**T.C.
SİİRT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
BÖLGESEL KALKINMA İKTİSADI
TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI**

İŞÇİ DÖVİZ GELİRLERİ İLE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mehmet Erman CANDER

Doç. Dr. Burçak POLAT

MART/2020

Siirt

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Siirt Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum " İşçi Döviz Gelirleri İle Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki " adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kağıt ve elektronik kopyalarının Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

13.03.2020

Mehmet Erman CANDER

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Doç. Dr. Burçak POLAT danışmanlığında, Mehmet Erman CANDER tarafından hazırlanan bu çalışma 13/03/2020 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından İktisat Anabilim Dalı Bölgesel Kalkınma İktisadi Bilim Dalında **Yüksek Lisans Tezi** olarak kabul edilmiştir.

Başkan (Tez Danışmanı) : Doç. Dr. Burçak POLAT
Jüri.Üyesi : Dr. Öğr. Üyesi Semih S. AKTUĞ
Jüri.Üyesi : Dr. Öğr. Sebahattin KOÇ

İmza:
İmza:
İmza:

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir.

13 /03/2020

İmza

Doç. Dr. Veysel OKÇU
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	IV
ÖZET	VI
ABSTRACT	VII
KISALTMALAR	VIII
ŞEKİLLER DİZİNİ	IX
TABLolar DİZİNİ	X
ÖNSÖZ	XI
GİRİŞ	1
LİTERATÜR TARAMASI	3
BİRİNCİ BÖLÜM	5
1. İŞÇİ DÖVİZ GELİRLERİ VE İŞÇİ DÖVİZ GELİRLERİNİ BELİRLEYEN UNSURLAR	5
1.1. İşçi Döviz Geliri Tanımı ve Kapsamı	5
1.1.1. Mikro Ekonomik Etkenler	6
1.1.2. Makro Ekonomik Etkenler	7
1.2. İşçi Gelirlerini Gönderme Sebepleri	7
1.2.1. Altruizm	7
1.2.2. Değişim Motifi	9
1.2.3. Kredi Geri Ödemeleri	9
1.2.4. Sigorta.....	10
1.2.5. Miras	10
1.2.6. Yatırım.....	11
1.3. İşçilerin Gelir Havale Miktarı ve Sıklığı	11
1.4. İşçi Gelirlerinin Ekonomik Büyümeye Olan Etkileri	12
İKİNCİ BÖLÜM	15
2. EKONOMİK BÜYÜME KAVRAM, KAPSAM VE TARİHSEL SÜREÇ GELİŞİMİ	15
2.1. Ekonomik Büyüme ve Temel Kavramlar	15
2.1.1. Milli Gelir	16
2.1.2. Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla	16
2.1.3. Gayri Safi Milli Hâsıla.....	17

2.1.4. Safi Milli Hâsıla.....	17
2.1.5. Kişisel Gelir	17
2.1.6. Harcanabilir (Kullanılabilir) Gelir	18
2.2. Ekonomik Büyümenin Özellikleri	18
2.3. Ekonomik Büyüme Teorileri	19
2.3.1. Geleneksel Büyüme Modeli	21
2.3.1.1. Adam Smith (1723-1790)	22
2.3.1.2. David Ricardo (1772-1823)	24
2.3.2. Sosyalist Büyüme Modeli	25
2.3.3. Marksist Büyüme Teorisi	26
2.4. Tarihsel Süreçte İşçi Döviz Geliri ve Ekonomik Büyüme	27
2.4.1. Türkiye Ekonomisinde GSMH-GSYH Gelişim Performansı.....	27
2.4.2. 1923 – 1980 Dönemi Ekonomik Performans Değerlendirmesi.....	28
2.4.3. 1980 Sonrası Ekonomik Performans Değerlendirilmesi 1980-1988 Dönemi	32
2.4.3.1. 1989-1994 Dönemi	34
2.4.3.2. 1994-2001 Dönemi	34
2.4.3.3. 2002-2007 Dönemi	36
2.4.3.4. 2008-2009 Dönemi	36
2.4.3.5. 2010 Sonrası Dönem	37
2.5. Türkiye Ekonomisinde İşçi Gelirlerinin Tarihsel Gelişimi	39
2.6. İşçi Gelirlerinin Küresel Değerlendirilmesinde Türkiye'nin Yeri.....	43
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	45
3. METOT.....	45
3.1. Panel Veri Analizi.....	45
3.2. Veri	47
3.3. Ampirik Sonuçlar.....	48
SONUÇ	52
KAYNAKÇA.....	55
ÖZGEÇMİŞ	66

ÖZET**YÜKSEK LİSANS TEZİ
İŞÇİ DÖVİZ GELİRLERİ İLE
EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİ****Mehmet Erman CANDER****Danışman: Doç. Dr. Burçak POLAT****2020, Sayfa: 77****Jüri: Doç. Dr. Burçak POLAT
Dr. Öğr. Üyesi Semih Serkant AKTUĞ
Dr. Öğr. Üyesi Hamza ŞİMŞEK**

Giderek artan işçi döviz gelirleri son yıllarda hem hükümetlerin hem de araştırmacıların ilgisini çekmektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkeler için işçi döviz gelirleri önemli bir finansal kaynak durumundadır. İşçi döviz gelirlerinin ev sahibi ülkedeki ekonomik büyümeyi ne yönde etkilediği konusunda literatürde bir fikir birliğine rastlanmamıştır.

Bu çalışmada işçi dövizlerinin 34 tane gelişmekte olan ülkede 2002 ile 2014 yılları arasında ekonomik büyüme üzerinde oluşturduğu olası etkinin yönü panel veri analizi ile literatüre katkıda bulunma amacı ile saptanmıştır. Elde edilen bulgulara göre işçi dövizlerinin ev sahibi ülkedeki ekonomik büyüme üzerinde anlamlı bir etkisine rastlanmamıştır. Bundan başka, dışa açıklık, beşeri sermaye, yatırımlar büyüme oranlarını olumlu etkilerken; enflasyon ve GSYH ekonomik büyüme oranlarını negatif yönde etkilemektedir.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Büyüme, İşçi Döviz Gelirleri, Panel Veri Analizi

ABSTRACT**MASTER'S THESIS****Relationship between Workers' Remittances and Economic Growth****Mehmet Erman CANDER****Thesis Supervisor: Doç. Dr. Burçak POLAT****2020, Page: 77****Jury: Doç. Dr. Burçak POLAT****Dr. Öğr. Üyesi Semih Serkant AKTUĞ****Dr. Öğr. Üyesi Hamza ŞİMŞEK**

In recent world, workers' remittances haven attracted great attention of not only governments but also many researchers. Workers remittances remain as an important financial source especially for developing countries. An analysis of existing literature shows that the real impact of workers' remittances on economic growth is still undetermined and a controversial issue. Main objective of this thesis is therefore to find the possible effects of workers remittances on economic growth in 34 developing countries for the period between 2002-2014 by employing panel data analysis. Empirical results reveal that workers remittances do not have any significant effect on economic growth of host countries. Furthermore, while human capital, trade openness and investments affect the economic growth positively; inflation and gross domestic product influence the economic growth negatively.

Key Words: Economic Growth, Remittances, Panel Data Analysis

KISALTMALAR

ANAP	: Anavatan Partisi
BM	: Birleşmiş Milletler
BPM6	: Ödemeler Dengesi ve Uluslararası Yatırım Pozisyonu Altıncı El Kitabı
DİE	: Devlet İstatistik Kurumu
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
EKK	: En Küçük Kareler
GMM	: Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi
GSMH	: Gayri Safi Milli Hâsıla
GSYH	: Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla
IFAD	: Uluslararası Tarımsal Kalkınma Fonu
IMF	: Uluslararası Para Fonu
OECD	: Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
SDR	: Özel Çekme Hakkı
SMH	: Safi Milli Hâsıla
TCMB	: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası
TOBB	: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1. 1: İşçi Gelirlerini Gönderme Sebepleri	8
Şekil 1. 2: İşçi Gelir Kullanım Alanları	14
Şekil 2. 1: Ekonomik Büyüme Belirleyicileri	20
Şekil 2. 2: Adam Smith'in Büyüme Modeli	23
Şekil 2. 3: GSMH Büyüme Hızı.....	30
Şekil 2. 4: Yurtdışına Giden İşçi Sayısı	40
Şekil 2. 5: İşçi Döviz Transferleri	44

TABLolar DİZİNİ

Tablo 1. 1 : İşçi Gelirlerini Belirleyen Etmenler	6
Tablo 1. 2: İşçi Gelirleri ile Göç-Kalkınma Araştırma ve Politikalarındaki Ana Dönemler	13
Tablo 2. 1: GSMH Sektör Payları (%).....	31
Tablo 2. 2: Tarım, Sanayi ve Hizmet Sektörlerinin GSMH İçindeki Payları Cari ve Sabit Fiyatlarıyla ve Buna Bağlı Büyüme Hızı	33
Tablo 2. 3: Tarım, Sanayi ve Hizmet Sektörlerinin GSMH İçindeki Payları Cari ve Sabit Fiyatlarıyla ve Buna Bağlı Büyüme Hızı	35
Tablo 2. 4: 2010 ile 2014 Yılları Arası GSYH Dataları	37
Tablo 2. 5: Yabancı Ülkelerle Yapılan İşgücü Anlaşmaları	41
Tablo 3. 1: Değişkenlerin Beklenen Etkisi	48
Tablo 3. 2: Panel Veri Sonuçları.....	49

ÖNSÖZ

Günümüzde işçi döviz gelirleri sadece ülkemizde değil tüm dünya ekonomisinde büyüme anlamında önemli bir yer teşkil etmektedir. Döviz geliri, ülkelerin yatırım alanı oluşturması ve cari açık farkının olumlu yönde kapanması açısından da özellikle son dönemlerde önemli bir yer tutmaktadır. Türkiye başta olmak üzere diğer gelişmekte olan ülkeler de incelenerek işçi döviz gelirlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkileri genel hatlarıyla incelenmiştir.

Tüm eğitim hayatım boyunca benden maddi manevi desteğini esirgemeyen sevgili anneme ve babama, tez yazdığım süre boyunca pozitif enerji veren sevgili eşim ve çocuklarıma, çalışma süresince bilgi ve tecrübeleriyle değerli katkılarda bulunan, şahsıma kıymetli vaktini ayırıp çalışmamın bütün aşamalarında yol gösteren, önerilerde bulunan ve yazmamı sağlayan Saygıdeğer Danışman hocam Doç. Dr. Burçak Polat'a teşekkürü borç bilirim.

GİRİŞ

Dünyanın küçülerek küresel bir hale gelmesi bir takım değişiklik ve gelişmelere yol açmıştır. Bu değişimler ülkeler arası refah düzeyleri arasındaki farkı gözle görünür hale getirmiş, insanları dünyada politik, sosyal ve ekonomik anlamda istikrarsızlıkların olduğu bölgelerden şartların daha iyi olduğu yerlere doğru yaşamlarını sürdürecekleri bir coğrafya arayışına sürüklemiştir. Bunun sonucunda hayat standardını yükseltmek isteyen pek çok insan başka ülkelere göç etmeye başlamıştır. Dünya ölçeğinde düşünüldüğünde bu göç hareketliliğinin ne denli büyük ve hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeleri ilgilendiren uluslararası bir mesele olduğu daha iyi anlaşılır. Ülkelerarası göç konusunda yapılan araştırmalar, son on yılda işçi göçünün dünyada en hızlı büyüyen göç türü olduğu sonucuna varmıştır. Bunun bir sebebi özellikle 1950'den sonra gelişmiş ülkelerdeki endüstriyel üretimin artmasıdır. Bu artış işçi taleplerini yükseltmiş ve uluslararası işçi göçüne ivme kazandırmıştır.

1960'lı yılların başında ülkemizden tam istihdamını sağlamış ve yerli nüfusu bu işgücü ihtiyacını karşılayamayan Batı Avrupa'ya olan yoğun işçi göçü buna örnek olarak verilebilir. Bu tarihten başlayarak göç akımları işçi geliri olgusunu da beraberinde getirmiş ve Türkiye ekonomisi için yeni bir kaynak olarak algılanmaya başlamıştır.

Gelişmekte olan ülkelerin işçi dövizleri 1990 ile 2004 yılları arasında 5 kattan daha fazla büyüyerek 31,2 milyar dolardan 160 milyar dolara yükselmiştir. 2010 yılına gelindiğinde ise bu rakam 325 milyar doları bulmuştur. Dünya Bankası bu verileri yalnızca bankaların elektronik yollarla yapılan gönderimleri üzerinden takip edebildiği için gerçek değerlerin resmi olmayan yolların hesaba katılmasıyla ortalama yüzde 50 daha fazla olduğunu ileri sürmektedir. Resmi olmayan kanalların kullanılması durumunda parayı alan ailenin bu miktarı nasıl kullandığı da takip edilememektedir. İşçi dövizlerinin yalnızca toplanması değil kapsamı ile ilgili de birtakım sorunlar vardır. Sözgelimi bazı ülkeler işçi dövizlerini ihracat, turizm geliri, yerleşik olmayan vatandaş mevduatı ve hatta doğrudan yabancı yatırımlar kategorisinde gösterebilmektedir. Malezya ve Çin'in de içinde bulunduğu başka bazı ülkeler ise cari transferleri işçi dövizini olarak sistemlerine kaydedebilmektedir.

İşçi gelirleri pek çok faktörle ilintili olup, ülke ekonomisine sağladığı katkıların Türkiye'nin GSYH'sinde yaşanan değişikliklerle bir bağlantısının olup olmadığı merak edilmiştir. Bu alanda yapılan literatür çalışması, işçi gelirlerinin ekonomik büyüme üzerine olan etkisinin olumlu mu yoksa olumsuz mu olduğu konusunda net bir fikir vermemektedir. Bu durum bu tez çalışması için hareket noktası olmuş ve Türkiye ekonomisinin büyümesi ile işçi gelirlerinin tarihsel gelişimi üzerine yapılan araştırmalardan yola çıkılarak bu iki değişken arasında bir ilişki olup olmadığına odaklanılmıştır.

Çalışmada öncelikle bu alanda yapılan çalışmalar üzerine literatür çalışması yapılmış ve ilgili araştırmaları yapanlar ile ilgili detaylı bilgi verilmiştir. Birçok farklı sonuca ve farklı araştırmaya yer verilerek detaylı bir inceleme yapılmıştır.

Birinci Bölümde; işçi döviz gelirleri ve bu gelirleri belirleyen unsurlar üzerinde durulmuştur. Makro ve mikro boyutlarıyla konu detaylandırılmıştır. Yurt dışındaki işçilerin döviz gelirlerini anavatanlarına gönderme sebeplerinin yanı sıra gönderdikleri miktar ve sıklıklarda ele alınmıştır. Bu döviz aktarımlarının ekonomik büyümeye olan etkileri üzerinde durulmuştur.

İkinci Bölümde; ekonomik büyüme kavramı, kapsamı ve tarihsel sürecine değinilmiştir. Ekonomik büyümenin tanımı yapılmış ve temel kavramları detaylandırılmıştır. Ekonomik büyümenin özellikleri ve büyüme teorileri üzerinde detaylıca bilgiye yer verilmiştir. Tarihsel süreç içerisinde işçi döviz gelirleri ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki belirli tarih aralıkları baz alınarak detaylıca açıklanmıştır. Son olarak bu bölümde Türkiye'nin işçi gelirleri bakımında küresel değerlendirilmesine yer verilmiştir.

Üçüncü Bölümde; tez yazımında kullanılan metot ve sonuçlarına yer verilmiştir. Bu çalışmada genel pencerede bakıldığında ise işçi gelirleri ve ekonomik büyüme kavramsal boyutta ele alınmış ve işçi gelirleri makro ve mikro ölçekte incelenmiştir.

LİTERATÜR TARAMASI

Bu alanda yapılan çalışmaların bir kısmı mikro ölçekli bir analiz ile işçi dövizlerinin gelir ve yoksulluk üzerine etkisini araştırmakta, bir diğer kısmı ise reel kur ve büyüme gibi makro ölçekteki etkileri araştırmaktadır.

Yapılan ampirik araştırmalar işçi dövizlerinin büyümeye olan etkisi konusunda bir fikir birliğine varamamıştır. Örneğin, Adelman ve Taylor (1990), işçi gelirlerinin büyüme üzerine olan direkt etkisini araştırmış ve Meksika’da her 1 dolarlık işçi dövizinin üretimde 3 dolarlık bir artışa sebep olduğunu belirlemiştir. Bir diğer yandan Pradhan vd. (2008) ise 39 tane gelişmekte olan ülkeyi 1980 ile 2004 yılları arasındaki süreçte incelemiş, panel sabit etkiler yöntemine göre işçi dövizlerinin büyüme üzerine etkisinin olumlu olduğu sonucuna ulaşmıştır. İşçi dövizleri ile ekonomik büyüme arasındaki olumlu korelasyonu gösteren diğer çalışmalar Stark ve Lukas (1988), Taylor (1992) ve Faini (2002)’dir. Barajas vd. (2009) ve Catrinescu vd. (2006) işçi dövizlerinin uzun dönemde büyümeye olumlu etkiler yaptığını kabul etmiş ancak bu etkilerin zayıflığından da söz etmişlerdir.

Stahl ve Arnold (1986) işçi dövizlerinin tüketimi arttırdığını ve bunun da çarpan etkisine neden olduğunu ortaya koymuştur. Adams (1998) ise Pakistan’ı dahil eden ve anket yöntemini kullanarak yaptığı çalışmada işçi dövizlerinin hanedeki bireylerin yatırım ve tasarruflarını arttırdığını göstermiştir.

Jongwanich (2007) yaptığı çalışmada GMM sistem yöntemini kullanmış ve gelişmekte olan Asya ve Pasifik ülkelerini 1993 ile 2003 yılları arasında ele almıştır. İşçi dövizlerinin hane halkı gelirini arttırıp yoksulluğu ve sermaye limitasyonunu azalttığını ortaya koymuştur. İşçi dövizlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini ise yatırım ve beşeri sermaye yoluyla gözlemlene şansına sahip olmuştur.

Mesnard (2004) ise çalışmasında Tunus’u ve yaşam boyu modelini incelemiş, finansal piyasalara girişte sıkıntıları olan işçilerin elde ettikleri dövizler sayesinde yatırıma yöneldiklerini saptamıştır. Ratha (2003)’da işçi dövizlerinin büyümeye olan etkisini incelemiştir. Gelişmekte olan ülkeler için önemli bir kaynak olup olmadığını araştırmıştır. 2003 yılında yayınlanan çalışmasında FDI’dan sonra en büyük ikinci önemli fon kaynağı olarak işçi gelirlerini göstermiştir.

Yang (2004) işçi dövizlerinin beşeri sermayeye olan katkısına, okullaşma oranı ile eğitim harcamalarına olan etkisine bakmıştır. Buna göre işçi gelirlerinin beşeri sermayeyi arttırdığı çıkarımında bulunmuştur. Edwards ve Ureta (2003)'da çalışmalarında işçi dövizlerinin El Salvador'da okula devam ve eğitim üzerinde olumlu katkıları olduğunu göstermiştir. Chami vd. (2003) parayı gönderen ile alan arasında asimetrik bir ilişki oluşacağı üzerinde durmuştur. Bu durum ona göre ahlaki risk sorununu da beraberinde getirecektir. Bunun sonucunda da işçi gelirlerine ulaşan hane halkının tembelleşeceğini ve emek piyasasındaki arzın azalacağını söylemiştir. Chami ile aynı doğrultuda sonuçlara ulaşan Acosta (2006), Fajnzylber ve López (2008), Funkhouser (1992) ile Hanson (2007) da Latin Amerika ülkelerinde araştırma yapmıştır.

Son olarak Pond ve McPake (2006) beyin göçünün önemine dikkat çekmiştir. Güney Afrika'daki eğitilmiş sağlık personelinin beyin göçü ile gelişmiş ülkelere taşınmasının ülkede sıkıntılara yol açtığına değinmiştir. İngiltere'deki sağlık hizmeti verileri de bunu kanıtlar niteliktedir. Buna göre OECD ülkelerinde 2002 ile 2003 yıllarında denizaşırı ülkelere gelen hekimlerin ortalama dörtte biri Güney Afrikalıdır. Bach (2006)'da yaptığı çalışmada konunun önemine dikkat çekmiş, Zambiya ile Zimbabwe'deki kadro açıklarının %40 seviyelerine ulaştığını belirtmiştir. Bu çalışmaların tümü de beyin göçünün ülkelerin ekonomisi üzerindeki negatif etkisini ortaya koymaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. İŞÇİ DÖVİZ GELİRLERİ VE İŞÇİ DÖVİZ GELİRLERİNİ BELİRLEYEN UNSURLAR

1.1. İşçi Döviz Geliri Tanımı ve Kapsamı

İşçi sınıfı adı verilen sosyo-ekonomik sınıf Orta çağ devrinde loncaların çevresinde kalfa, çırak ve ustaların bir araya gelip devlete ve sermayeye karşı kendi haklarını korumak istemeleriyle ortaya çıkmıştır. Siyasal amaçlı işçi örgütleri de Yeniçağ ve Yakın Çağ'da buna benzer yaşanan ekonomik ve siyasal dönüşümlerin bir sonucu olarak doğmuştur. İşçi sınıfı işçi tanımının gündeme gelmesinde büyük rol oynamıştır (Çelik, 1999, s. 9).

Bu konuda yapılacak detaylı bir araştırma işçiler ile ilgili çeşitli tanımların olduğunu ortaya koyar. Türk Dil Kurumu'nun tanımına bakacak olursak işçi; fabrika, maden ocağı, tarım işletmesi ve buna benzer işyerlerinde kafa gücünü, bedenini veyahut her ikisini de ustalıkla kullanıp üretim yapan ve bundan para kazanan kimsedir. İşverenlere belirli bir ücret karşılığı emeklerini satarak geçimlerini sağlayan bu toplumsal sınıf, zamanla daha çok para kazanıp daha iyi şartlarda yaşamak için başka ülkelere göç etmeye başlamıştır. Bu hareketlilik elbette bu alanda yeni kavramların doğmasına sebep olmuştur. Göç etmiş kişiden geride kalanlara para transferi yapılması 1960'lı yıllarda Almanya'ya yapılan işçi göçünün doğurduğu işçi döviz gelirlerinin Türkiye'ye dönüşüne tipik bir örnektir (Tilbe, 2016, s. 13).

Geride kalıp bu gelirden faydalananlar genellikle işçinin ileride dönebileceği düşüncesiyle yanına almayıp ülkesinde bıraktığı ailesidir. İşçi döviz gelirleri gelişmekte olan ülkeler için önemli bir gelir kaynağı olup ekonominin büyümesine ve kalkınmaya olumlu katkıda bulunur. Bu yüzden ülke yöneticileri işçi gelirlerini çekmek için çalışmalar yapmaya ve politikalar belirlemeye çalışmaktadır. Atılması gereken ilk adım işçi gelirlerini belirleyen etmenlerin saptanmasıdır (Yiğit, 2005, s. 7-8).

Russell (1986) işçi gelirlerinin belirleyici faktörlerini Tablo 1.1'de gösterildiği gibi iki başlık altında toplayarak incelemiştir.

Tablo 1. 1 : İşçi Gelirlerini Belirleyen Etmenler

Sosyo-demografik özellikler	Makro-ekonomik ve politik değişkenler
<ul style="list-style-type: none"> • İşçinin medeni durumu • İşçinin eğitim durumu • İşçinin mesleki durumu • İşçinin göç ettiği ülkede kaldığı süre ve o ülkedeki kadınların eğitim durumu • Hane halkı gelir düzeyi 	<ul style="list-style-type: none"> • İşçi sayısı • İşçi ücret düzeyi • İşçi ihraç ve ithal eden ülkelerin ekonomik durumu • Döviz kuru • İşçi gönderen ve alan ülke faiz oranları arasındaki fark • Politik riskler • Transfer kolaylıkları

Kaynak: (Russell, 1986).

Bu tabloda yer alan maddelerin işçi gelirlerine olan etkisi birbirinden farklıdır.

1.1.1. Mikro Ekonomik Etkenler

Tablo 1.1’de sosyo-demografik değişkenler olarak verilen etmenler incelendiğinde göçmen işçilerin yerleşik konuma geçmesinde işçi kabul eden ülkedeki kadınların toplam nüfusa oranının mikro ölçekte önemli bir faktör olduğu görülür. Bu önem işçilerin medeni durumu ile göç ettikleri ülkelerdeki kadınların toplam nüfusa oranının ilişkisi içinde olmasından kaynaklanır. İşçilerin yerleşik hayata geçmesi, aileleri üzerinde de benzer bir etki yaratır. Bunun sonucunda geride kalan aile göç etmeye

zorlanır ve gelir transfer oranlarında bir düşüş yaşanacağı öngörülür. Göç edilen ülkede ne kadar zaman geçirileceğinin belirsiz olması zamanla ücretlerdeki değişimle netleşebilir. Ücret artışı işçi gelirlerinin transfer edilen miktarının artmasına yol açabilir. Hane halkında gözlenen yüksek eğitim ve gelir seviyeleri döviz aktarımlarına dayanmayan bir yaşam şartı sürdürdüklerini gösterebilir. Bu özellikte bireylerin dışarıdan desteğe ihtiyacının daha az olduğu düşünülür. Nitelikli bir mesleğe sahip işçi geride bıraktıklarını da yanında getirme şansına sahiptir. Böylelikle de yurtdışında kazandığı geliri geride bıraktığı ailesine aktarmak yerine yatırım yapmak için kullanabilir. Tüm bu sebeplerden yüksek düzey eğitimin işçi gelir aktarımlarını negatif yönde etkileyeceği öngörülmektedir (Yiğit, 2005, s. 9).

1.1.2. Makro Ekonomik Etkenler

Konuyla ilgili literatür çalışmalarının incelenmesi sonucu Tablo 1.1’de yer alan maddelerin makro-ekonomik etkenler kapsamında tek tek ele alındığı görülmüştür. Yerel piyasalardaki istikrarsızlığın, ülkede doğal afet veya salgın hastalıkların görülmesinin, ekonomik krizlerin yaşanmasının, enflasyon oranının artmasının işçi döviz gelirlerinin önemli etkenleri arasında sayılmıştır (Alper, 2005, s. 23). Schioppa (2006) bunlara ek olarak aracı mali kuruluşun varlığını da işçi gelirlerini etkileyen bir diğer unsur olarak listeye eklemiştir. Çünkü aracı mali kurumlar işçilerin ülkelerine daha rahat para transferi yapabilmesinin önünü açmaktadır.

1.2. İşçi Gelirlerini Gönderme Sebepleri

İşçi gelirlerini gönderme sebepleri altı başlık altında açıklanmış ve şekil olarak da gösterilmiştir.

1.2.1. Altruizm

Bireyler kişisel çıkar amaçlarının yanı sıra yardım amaçlı olarak da gelirlerini kendi ülkeleri veya başka ülkelere gönderebilmektedir. Geride bıraktıkları aile ve akrabalarının gider ve bakımlarını bu yolla gideren pek çok işçi vardır. Bu eylem literatürde ‘altruizm’ (diğergamlık) adıyla kendine yer bulmuştur (Tilbe, 2016, s. 26-28).

Altruizm modeli üç başlık altında toplanabilecek birtakım varsayımlar ileri sürer (Funkhouser, 1995).

- İşçinin gelir seviyesindeki artış ile gönderdiği para miktarı arasındaki artış doğru yönlüdür.
- Hane halkının geliri arttıkça gönderilen para miktarının azalması gerekir.
- Aile bağlarının sıklığı gönderilen para ile ilişkilidir.

Bireyin ailesi ile olan ilişkisinin göndereceği paraya yansıtacağı öngörülmüştür. Altruizmin yanı sıra işçi gelirlerini gönderme gerekçeleri şekil 1.1’de de gösterildiği üzere yatırım, değişim motifi, miras, sigorta ve kredi geri ödemeleri olarak sıralanabilir. (Funkhouser, 1995).

Şekil 1. 1:İşçi Gelirlerini Gönderme Sebepleri

Kaynak: (Funkhouser, 1995).

1.2.2. Değişim Motifi

Bu model para gönderen işçilerin asıl amacının ihtiyaç duyduklarını bu para karşılığı satın alması olduğunu söyler. Böylece altruizm ile değişim motifi arasındaki esas fark bu amaç ile ortaya çıkmış olur. Değişim motifi kapsamında işçiler çocuklarının, anne-babalarının veya yaşlı aile bireylerinin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik birtakım hizmetler satın alır. Buna ek olarak işçiler varlıklarını korumak isteğini de taşırlar ve bu istekle de bu hizmetlere başvurabilirler (Tilbe, 2016, s. 28). Burada fedakârlık güdüsünden ayrı olarak değişim motivasyonu etkilidir. Hane halkının geliri artsa bile para transferlerinin devam edeceği düşünülmektedir. Eğitim, sağlık, gıda harcamaları bakımından daha yüksek hayat kalitesi yakalayan işçi ailelerinin bu standardı sürdürmek istemesi bu devamlılığı sağlayan temel sebeptir (Mouhoud, Oudinet ve Unan, 2008, s. 9). Hane halkının marjinal faydasında bir azalma olduğu takdirde Marwan (2011), yayınladığı eserinde havale miktarında bir artış olacağını ifade etmiştir. Bu sebeple de para gönderimi öncesinde hane halkının sahip olduğu gelirin bu kapsamda önemli bir yeri olmadığı görülmektedir.

1.2.3. Kredi Geri Ödemeleri

Kredi geri ödemesi teorisi yurtdışına çıkan bireylerin eğitimleri için veya işçilerin başka ülkelere gitmeye hazırlandığı dönemde yaptıkları masrafların, ailelerinden sağladıkları finans kaynaklarının geri ödenmesi amacıyla transfer ettikleri para fikrini savunur. Ülkesinden ayrılıp yurtdışına çıkmak belirli bir kaynak gereksinimi doğuracağı için aileler geleceklerine yatırım yapmak adına belirli fedakârlıklara katlanarak bireylerin amaçlarını gerçekleştirmesine yardımcı olur. Çalışmak için yurtdışına giden aile bireyi ise kazandığı paranın bir kısmını kredileri ödemek için ailesine gönderir (Marwan, 2011, s. 100). İşçiler bu gelirleri gönderirken ailelerinin beklentilerine cevap verebilmeyi amaçlar. Kendilerinin yurtdışına çıkarken diğer aile bireylerinin çekmiş olabileceği olası sıkıntıları kredi gelirleri ile hafifletmeyi hedeflemektedir. Marwan (2011), yayınlanan eserinde işçi göçünün desteklenmesinin geride kalan aile bireylerinin gelirlerinin artmasına bağlamıştır. Hane halkı işçinin gelirinin bir kısmına erişimi olduğu sürece göçü desteklemeye devam edecektir.

1.2.4. Sigorta

Sigorta, işçi gelirlerini gönderme sebeplerinden çalışma için evden ayrılan işçiler ile aileleri arasındaki sözlü düzenlemeyi ifade etmektedir. Sigortanın gelirden meydana gelebilecek herhangi bir değişikliğe karşı aile içindeki çeşitli düzenlemeleri içerdiğini ifade edilmektedir (Mouhoud, Oudinet ve Unan, 2008, s. 9).

İşçi çalışmak için ülkesini geride bırakıp ayrılırken birtakım zorluklarla karşılaşmaktadır. Ev halkı ise bu süreçte işçinin ihtiyaç duyabileceği masrafları karşılar. Bu yüzden de işçi yurtdışına çıkmadan önce ailesine karşı bir miktar borçlanmış olur. Örtük bir aile sözleşmesi olarak adlandırılabilir bu durumda aile sigortacı rolü üstlenirken, işçi sigorta görevi görerek borçlarını geri ödemesi beklenir (Tilbe, 2016).

Altruizm ile sigorta gerekçeleri ev halkının sahip olduğu gelir ile transfer edilen para arasındaki ilişki için birbirine benzer çıkarımlarda bulunur. Yine de gönderilen paranın zaman içinde azalıp azalmayacağı konusunda bu iki yaklaşım birbirinden farklı varsayımlar üretir. Altruizm modeli gönderilecek paranın zaman ve mesafelerin artmasından negatif yönde etkileneceğini söylerken, sigorta modeli sözleşme süresi devam ettiği takdirde paranın miktarında bir azalma olmayacağını öngörür (Docquier & Rapoport, 2005, 23).

1.2.5. Miras

Miras gerekçesi her kim aile mirasının genişlemesine daha çok katkıda bulduysa o kişinin mirasçıdan daha fazla hak sahibi olabileceği inancına dayanarak mirasın çoğunluğunu ele geçirme arzusu ile yakın ilişkilidir. Ailenin de miras olgusunu çalışmak için giden bireyden daha fazla para göndermesini talep etmek için kullandığını ileri sürer (Marwan, 2011).

İşçiler vatanlarına geri döndüklerinde ailenin sahip olduğu mal varlığından daha büyük bir pay elde edebilmek için daha yüksek miktarlarda para gönderme arzusuna kapılırlar. Miras kuramına göre hane halkının geliri işçinin gelirinden havale edilen miktar ile büyür (Tilbe, 2016,s. 30).

1.2.6. Yatırım

Düzenli bir gelire sahip olan bireyler geleceklelerini emniyet altına almak ve çocuklarına daha iyi bir hayat sürme fırsatını sağlamak için birtakım yatırımlarda bulunurlar. Göçmenler ise yatırımlarını kendi ülkelerinde yapmaya karar verebilecekleri gibi çalışmaya gittikleri ülkelerde de yapabilirler. İşçi bu kararı bu iki ülke arasından hangisinin yatırımı için daha büyük bir getiriye sahip olacağına bakarak alır. Ev sahibi ve esas ülkelerdeki makroekonomik istikrar ile faiz farklılığı da yatırımın yapılacağı yerin seçilmesinde rol oynayan etmenlerdir (Tilbe, 2016,s. 30).

1.3. İşçilerin Gelir Havale Miktarı ve Sıklığı

Kendi vatanlarından ayrılıp yurtdışına yerleşen göçmen işçiler farklı sıklıkta ve farklı miktarlarda parayı kendi memleketlerine havale etmektedir. Tilbe (2016) yaptığı çalışmaya göre işçi gelir transferlerinin belirleyici etmenleri iki ana grupta toplanabilir. Buna göre havale sıklığının belirlenmesinde ilk faktör işçi ve ailesinin sosyo-demografik özellikleri, istihdam durumları ve gelir düzeyleridir. Bu alanda ikinci önemli etmen ise politik ve makroekonomik özelliklerin yanı sıra kurumsal etmenlerdeki değişimlerdir. Bunlara ek olarak işçilerin gelirlerinden ailelerine ne sıklıkla para göndereceğine göçmenlik statüsü, ev halkının sağlık harcamaları, eğitim durumları, ailenin borç durumu ve yatırıma eğilimlerinin olup olmaması gibi durumlar karar verir.

İşçi gelirlerini gönderme nedenlerinden biri olan altruizme göre aileler paraya ihtiyaç duymasa dahi kültürel değerler yüzünden her şart altında belirli bir miktar parayı gönderecektir. İşçilerin gelir durumlarına göre değişkenlik gösteren havale sıklığı ve miktarı bu kurama dayanmaktadır. Transfer sıklığı ve miktarı altruistik bir davranış olarak görülüp aileye karşı bir sorumluluk olduğu belirtilmiştir (Marwan, 2011).

Tilbe (2016) yaptığı araştırmaya göre ise işçiler transferlerini üç farklı nedene dayanarak gerçekleştirmektedir. Bunlardan ilkinde göre altruistik sebeplerden sözü edilen transfer her şartta gerçekleşecektir. İkincisine göre geride kalan ailelerine ihtiyaç olmasa da para gönderenler, bir gereklilik olmadığı zaman para göndermeyeceklerini ve kazanımlarını daha farklı bir şekilde değerlendireceklerini belirtmişlerdir. Göçmenlerin çalışmaya gittikleri ülkelerde kalıcı olarak yerleşmelerinin döviz havalelerinde zamanla bir azalmaya sebep olduğu ifade edilmiştir (Marwan, 2011).

1.4. İşçi Gelirlerinin Ekonomik Büyüme Olan Etkileri

İşçi gelirlerinin bazı dönemlerde negatif bazı dönemlerde ise pozitif bir etkisinin olduğu bu alanda yapılan çalışmalarla gösterilmiştir. Haas (2007) işçi gelirlerinin hangi dönemde nasıl bir etki yarattığını Tablo 1.2’de gösterildiği şekilde 4 periyot halinde incelemiştir.

1950-1960’lı yıllarda özellikle gelişmekte olan ülkeler göçü aktif şekilde teşvik etmişlerdir. Çünkü bu dönemde işçi gelirleri kalkınmaya büyük olumlu katkıları bulunan bir kaynak olarak görülmüştür. 1973 yılına gelindiğindeyse yaşanan petrol krizi pek çok ülke ekonomisini negatif yönde etkilemiş, ekonomik buhrana yol açmıştır. Bu bunalımlı atmosferde uluslararası göçün sona erdiği fikri yaygınlaşmıştır. Bu sebeple de işçi göçlerine olan pozitif yaklaşım yerini pesimist görüşlere bırakmıştır (Tilbe, 2016, s. 36-37).

Buradan hareketle işçi gelirlerinin transfer edilmesinin ekonomik açıdan her zaman iyi sonuçları olmayabilir. Bu görüşü benimseyenler yoğun şekilde yabancı ülkelere işçi gönderen ülkelerde işçilerin memleketlerine gönderdikleri gelirin Hollanda hastalığına yol açabileceğini, ülkenin endüstriyellesmesinin önünde engel teşkil edebileceğini öne sürmüşlerdir. Aşırı sıcak para hastalığı olarak da bilinen ekonomi için faydalı bir gelişmenin belirli bir zaman dilimi sonrasında zararlı sonuçlar vermesi Hollanda hastalığı olarak anılmıştır. 1960-1970 yılları arası ne yazık ki ülkemiz de bu hastalıktan nasibini almıştır (Aktaş, 2014, s. 39). Bu konuda kötümser bir görüşe sahip olanların bir diğer argümanı da yapılan havalelerin gelir adaletsizliğine katkıda bulunması ve bunun toplumda başka birtakım sorunlara yol açabilmesidir.

Tablo 1. 2: İşçi Gelirleri ile Göç-Kalkınma Araştırma ve Politikalarındaki Ana Dönemler

Periyot	İzlenen Politika
1973'den önce	İşçilerin gönderdiği dövizler gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerinin büyümesine katkıda bulunmuş, büyük gelişmeler yaşanması beklenmektedir.
1973-1990 arası	Gönderilen paranın alıcıda bağımlılığa sebep olması ve beyin göçü nedeniyle bu dönemde işçi gelirlerine olumsuz bir tutum takınılmıştır.
1990-2001 arası	Alanda yapılan deneysel çalışmalar göç politikalarının daha titizlikle oluşturulması gerektiğini ortaya koymuştur.
2001'den günümüze	Ekonomik kalkınma ile büyümenin işçi dövizlerinden olumlu etkilendiği düşünülmektedir.

Kaynak: (Haas, 2007).

Aktaş (2014)'a göre işçi gelirleri ekonomik kalkınma ve büyümeyi desteklemekten ziyade tüketimi, gösterişi, enflasyonu yükseltmiş ve eşitsizliği derinleştirmiştir. Bununla beraber nüfusun tüketim alışkanlıklarında da değişiklikler oluşturup, içe dönük sanayi yaratılmasına neden olmuştur. Ona göre işçi gelirleri yavaş yavaş ithal ikameci sanayileşme modelini beslemiştir.

Haas (2007) ise yaptığı çalışmasında işçi gelirlerinin hem aileler hem de devlet için güvenilir bir kaynak olduğunu ifade etmiştir. İşçilerin göç ettikleri ülkelere temelli yerleşmelerinin gelirlerini hızla düşürebileceğini vurgulamıştır. Haas (2007)'a göre işçi gelirleri ile nadiren üretimsel bir harcama yapılır ve bu durum geçim şartlarının yalnızca geçici ve yapay şekilde iyileştirilmesine katkıda bulunur. Bireyler dış gelirlere tehlikeli şekilde bel bağlayabilir.

Kapur (2004) ise işçi gelirlerinin kalkınma için çok önemli bir araç olduğunu ileri sürmüş, dışarıya yapılan göçlerin uzun vadede kalkınma ve yoksulluk üzerindeki etkisinin net bir şekilde ölçülemeyeceğini ileri sürmüştür. Bu olumsuz görüşlerin yanı sıra 1990'lı yıllardan başlayarak günümüze dek uzanan başka çalışmalar işçi gelirlerinin yalnızca kişisel tüketim olmadığını altını çizmiştir (Tilbe, 2016, s. 44).

İşçi gelirleri yaklaşık bin yıllık bir hedef olan kalkınmaya geliştirmekte olan ülkelere olumlu etkilerde bulunarak ülkedeki yoksulluğu azaltıp üretkenliği arttırarak katkıda bulunmuştur (UNCTAD, 2011, s. 1).

Birleşmiş Milletler' in (BM) yaptığı hesaplamalara göre 2012 yılı itibariyle sadece geliştirmekte olan ülkelere 406 milyar dolar işçi döviz transferi gerçekleşmiştir. Bu sonuçlara bakıldığında zamanla işçi havalelerinde önemli bir artış olduğu açıkça görülür (Aktaş, 2014, s. 37).

Etkili artışlar işgücünün kırsal kesimlerden şehirlere doğru olmasına ve beraberinde ekonomik kalkınmayı etkilemesine, kalkınma ve göç literatüründe önemli bir konu haline gelmesine neden olmuştur. Aile bireylerine gönderilen gelirlerin sağlık, eğitim gibi harcamaları arttırdığı ve bununla beraber beşerî sermayenin gelişip ilerlemesine katkısı olduğu görülmektedir. Diğer yandan işçi gelirlerinin yatırıma devam edilip tasarrufa dönüşmelerinin ülke ekonomisinin büyümesine olumlu etkiler yapacağı ortaya konmuştur. İşçi gelirleri yatırım araçlarını çeşitlendirecek, bu yeni araçlar kullanılarak yeni işler kurulacak ve bireylere istihdam sağlanacaktır. Bu istihdam alanlarının açılması da hiç kuşkusuz ülke ekonomisinin gelişmesinde büyük rol oynayacaktır. Açıkça görüldüğü üzere işçi gelirlerinin birtakım olumsuzlukları olmasına rağmen ekonomik büyümeyi hızlandırma ihtimali literatürde bulunmaktadır (Aktaş, 2014, s. 40).

Tasarruf ve Yatırımlar
Sağlık, eğitim ve güvenlik
Telefon, ev aletleri, mobilya, ulaşım
Doğrudan hane halkı tüketimi, yiyecek, kira, ilaç, elektrik, su

Şekil 1. 2: İşçi Gelir Kullanım Alanları

Kaynak: (UNCTAD, 2013 s. 10).

Şekil 1.2 işçi gelirlerinin hangi alanlarda kullanıldığını önceliklerine göre göstermektedir. Hane halkının bu gelirleri en çok yiyecek, su, ilaç gibi temel tüketimleri için kullandığı görülmektedir. Zamanla beşerî sermayenin de gelişimi için çok önemli bir kalem olan eğitim için harcamalar yapıldığı, son aşamada ise işçi dövizlerinin yatırım ve tasarruflar için kullanıldığı şekil 1.2'de açıkça görülür (Aktaş, 2014, s. 40).

İKİNCİ BÖLÜM

2. EKONOMİK BÜYÜME KAVRAM, KAPSAM VE TARİHSEL SÜREÇ GELİŞİMİ

“Ekonomik Büyüme” kavramı ve tarihsel süreç gelişimi bu çalışmanın ikinci bölümünü oluşturmakta olup, sahip olduğu önem dolayısıyla geniş çapta açıklanacaktır. Büyüme özelliklerinin yanı sıra büyüme teorileri de detaylıca incelenecektir. Tarihsel süreç içerisindeki gelişmeler de bu bölüm içinde detaylıca incelenecek diğer bir kısımdır.

2.1. Ekonomik Büyüme ve Temel Kavramlar

Ekonomi sözcüğünün etimolojik kökenine baktığımızda ev anlamına gelen ‘oikos’ ile idare anlamı taşıyan “nemein” eski Yunanca sözcüklerin bir araya getirilmesinden türetildiğini ve kabaca ev idaresi anlamı taşıdığını görüyoruz. Günümüz Türkiye’inde zaman zaman bu sözcük yerine Arapça asıllı iktisat terimine de rastlamaktayız. Ekonomi, en yalın şekliyle sınırlı kaynakların sonsuz insan ihtiyaçlarını karşılamak için nasıl kullanılması gerektiğini inceleyen bilim dalıdır ve literatürde sıklıkla karşımıza çıkan bir kavramdır (Çetinkaya, 2004, s. 2).

Büyüme sözcüğü ise ilk anlamıyla biyolojik canlılığa işaret etmektedir. Ekonomilerin büyümesi canlıların büyümesine benzetilebilir ve bu büyümenin modern dünyadaki tezahürü sanayi devrimine geç girilmesi yüzünden kendini ancak 18. Yüzyılın sonlarına doğru gösterebilmiştir. Endüstri devrimi kitlesel üretimi de beraberinde getirmiş ve bazı ülkelerin üretim kapasitesi tüketimlerini aşmaya başlamıştır. Bu ülkelerde kişi başına düşen milli gelir hesaplandığında, sanayi devrimine kadar stabil seyreden durumun belirli iniş çıkışlar sergilediği görülmüştür. Milli gelirin uluslararası düzeyde farklılık göstermesi ile ilk kez ekonomide büyüme konusu gündem maddesi olmuştur (Sarıtaş, 2017, s. 40).

Reel GSYH’nin belirli bir zaman dilimi içinde gösterdiği sürekli artış ekonomide büyümeden söz edebilmenin ilk koşuludur. Çünkü bireylerin hayat standardındaki yükselme için iktisadi büyüme şarttır (Baoua, 2016, s. 16). İktisadi büyüme toplumdaki her bir birey başına düşen reel hasıladaki sürekli artış olarak tanımlanabilecek olup, makroekonominin ilgi alanına girer (Ünsal, 2007, s. 11).

Ekonomide bir büyümeden söz edebilmek için üretim kaynaklarında hem nitelik hem de nicelik bakımından bir farklılık oluşması gerekmektedir. Bunu etkileyen faktörlerin başında ise ülkenin üretim kapasitesi ile teknoloji seviyesi gelmektedir. Literatürde ekonomik büyüme kavramı için yapılan pek çok tanım bulunmaktadır. Ancak üretim faktörlerinde oluşan artışlar, sermaye stokunda oluşan artışın toplam faktör verimliliğini yükseltmesi, dönemler itibari ile ulusal hasılda meydana gelen artış gibi ortak paydada buluşulan genel tanımlardan söz etmek de olasıdır (Çetinkaya, 2014, s. 5).

Bu konu hakkında yapılan araştırmalar ekonomik büyümeyi belirleyen, aşağıda sıralanmış 6 maddeden bahsedebileceğimizi söyler.

2.1.1. Milli Gelir

Belirli bir zaman diliminde tüm birimlerin yaptığı mal ve hizmet üretimi sonucu elde ettikleri toplam gelirin ekonomideki adı milli gelirdir. Bununla birlikte belirli bir dönem içinde üretilen bütün mal ve hizmetlerin üretici fiyatları üzerinden net değeri olarak da tanımlanabilir. GSMH, GSYH ve SMH gibi geniş bir yelpazeye ev sahipliği yapar. Kişisel gelir ve harcanabilir gelirler safi milli hasıladan dolayı vergilerin düşülmesiyle bulunan milli gelirden hareketle hesaplanabilmektedir (Mucuk, 2015, s. 9-11).

2.1.2. Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla

Nominal ve reel olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Nominal GSYH ülke sınırları içinde belirli bir yılda üretilen nihai malların üretildikleri yılın piyasa fiyatları üzerinden değeri olarak tanımlanabilir. Reel GSYH temel bir yılın piyasa fiyatları üzerinden değerinin adıdır. Bu kavram ile zaman içinde piyasalarda oluşan değişikliklerin üretilen mal ve hizmetlerin piyasa değeri üzerindeki etkisi yok edilmektedir. Bu sebeple de reel gayri safi yurtiçi hâsıla bir yıl içinde ülke sınırlarında üretilen malların miktarlarındaki değişikliği yansıtan bir büyüklük olarak da algılanabilir (Ünsal, 2007, s. 3-5).

GSYH üretim, gelir ve harcama olmak üzere üç farklı yolla hesaplanabilmektedir ve bu hesaplamada dikkat edilmesi gereken iki temel esas vardır. Hesaplamaların ülke sınırları içerisinde gerçekleşmesi ve üretim faaliyetlerini gerçekleştiren kişilerin yerli ya da yabancı olmalarında herhangi bir mahsur olmaması ile yapılan hesaplamalarda ara mal

yerine nihai mal ve hizmetlerin esas alınmasıdır. İkinci esasın sebebi ortaya çıkabilecek olası bir çift kayıt sorununu ortadan kaldırmaktır (Mucuk, 2015, s. 9).

2.1.3. Gayri Safi Milli Hâsıla

Belirli bir dönemde ülkedeki vatandaşlar tarafından üretilen tüm mal ve hizmetlerin değeri olarak tanımlanabilmektedir. Dikkat edilmesi gereken en önemli kıstas üretimde kullanılan etmenlerin safi olmayıp brüt oluşu ile yıpranma ve aşınmaların ihmal edilmesidir. Bir başka önem teşkil eden nokta ise üretilen mal ve hizmetlerin o dönemdeki piyasadaki mevcut fiyatlarla bir araya getirilmesidir (Taban, 2010, s. 4).

GSMH'nin hesaplanmasında yurt içi hasılaya dış faktör gelirleri bir diğer deyişle ülkeye giren ve ülkeden çıkan faktör gelirleri de göz önüne alınır. Ekonomik performansın ölçülmesinde GSYH'nin kullanılması uluslararası düzeyde bütünleşmenin yoğunlaşması ve ekonomik sınırların milli sınırları aşmasından dolayıdır. Buna ek olarak GSYH'nin ölçümü GSMH ile kıyaslandığında çok daha kolaydır. Fakat yine de GSYH hesaplamalarında birtakım etkenler ölçülemeyip hesaba katılmadığı için rakamlar yüzde yüz güvenilir olmamaktadır. Ölçülemeyen faktörlere örnek olarak; kayıt dışı ekonomik faaliyetler, boş zaman, ev hanımlarının yapmış oldukları işler gibi piyasa ekonomisine dâhil edilmeyen faaliyetler, çevre kirliliği, fabrika atıklarının neden olduğu negatif dışsallıklar ve son olarak insanların yaşam standartlarında yaşanan değişiklikler verilebilir (Mucuk, 2015, s. 10).

2.1.4. Safi Milli Hâsıla

Safi milli hâsıla ekonomideki net katkıyı bulma amacıyla üretilmiş mal ve hizmetlerin değerinde oluşan aşınma ve eskime paylarının bu değerden çıkarılmasıyla elde edilen miktarı belirtir (Acar, 1990, s. 13).

2.1.5. Kişisel Gelir

Kişisel gelir hesaplanmasında milli gelirden kurumlar vergisi, sosyal güvenlik kesintileri ve dağıtılmayan kârların eksiltilmesi, transfer ve faiz ödemelerinin ise eklenmesi metodu uygulanır (Atabey & Yiğitbaşı, 2001, s. 117).

İktisadi büyüme ve kalkınma karşılaştırmalarında, milli gelirden ziyade daha tutarlı bir ölçüt olduğu düşünülerek kişi başı gelir kullanılmaktadır. Kişi başına gelir ise milli gelirin ülkede yaşayan nüfusa bölünmesi ile edilen miktardır ve bu miktarın ortalamayı gösterdiği göz ardı edilmemelidir (Acar, 1990, s. 16).

2.1.6. Harcanabilir (Kullanılabilir) Gelir

Kişisel gelirden dolaysız vergilerin eksiltilmesi ile elde edilen gelire verilen addır (Atabey & Yiğitbaşı, 2001, s. 118). Bu gelir türünün değerlendirilmesi iki farklı şekilde olmaktadır. Tüketim harcamalarının ardından kalan kısım öncelikle tasarrufa ayrılır. Daha sonra da bu tasarruf edilen kısım belirli araçlar yoluyla krediye dönüştürülür. Nihai olarak ise krediyi alanlar, bu miktarı yatırım olarak değerlendirme fırsatını bulurlar (Demir, 2015, s. 87).

2.2. Ekonomik Büyümenin Özellikleri

Ekonomik büyüme adı verilen kavramın belli başlı birtakım özellikleri aşağıda maddeler halinde sıralanmıştır.

- Ekonomik büyüme kantitatif bir olgu olup rakamlarla ifade edilir.
- İkame yatırımlar iktisadi büyüme söz konusu olduğunda geçerli değildir. Yıkılan bir binanın yerine birebir aynı kat sayısı ile yeni bir bina yapıldığında asıl binanın büyüdüğünden bahsetmek mümkün değildir.
- Ekonomik büyüme denilen olgu uzun bir dönemi kapsamakta olup, üretim artışının sağlanması, ekonomik yapının değiştirilmesi, yatırımların yükseltilmesi gibi büyümeye katkısı olan faktörlerin etkisini göstermesi en az birkaç yılı almaktadır.
- Büyüme nominal değil, reel bir yükseliştir. Ancak var olana yapılacak ilaveler ile büyümeden söz etmek mümkündür.
- İktisadi büyüme dinamik bir özelliğe sahip olduğundan ekonomide bir takım istikrarsızlık ve hareketliliklere sebep olabilir.
- İktisadi büyüme yalnızca belirli bölge ve sektörleri değil ekonominin bütünü kapsayan bir olgudur. Bu haliyle makro ölçekte değerlendirilir ve literatürde yerini alır (Acar, 2008, s. 35-36).

2.3. Ekonomik Büyüme Teorileri

Ekonomi biliminin tarihsel gelişimi 15. ve 18. yüzyıllarda hâkim olan ekollerin Merkantilizm ve Fizyokrasi olduğunu göstermektedir. Bu iki ekol ekonomik büyüme kavramını açıklamaya çalışmıştır (Selvi, 2017, s. 39).

Büyüme teorileri incelendiğinde görülen odur ki içinde bulunulan sistemin şartları ile ekonomistlerin bilimsel tercihleri bu teorileri biçimlendirmektedir. Literatür içinde de kendine önemli bir yer bulan ekonomik büyüme kavramı ülkelerin iktisadi gelişimlerinin mühim bir göstergesi olarak algılanmaktadır (Çetinkaya, 2014, s. 15).

Merkantilizm ekolünden gelen ekonomistler ülkelerin zenginliğini ölçerken değerli madenleri hesaba katmaktayken, Fizyokrasiyi benimseyenler ise ekonomik büyümenin tarımsal gelişmeye bağlı olduğunu savunmuşlardır (Selvi, 2017, s. 39).

“Ulusların Zenginliği Üzerine Bir Deneme” isimli eseriyle ekonomi biliminin temellerini 1776’da atan Adam Smith, ekonomik büyüme olgusuyla ilgilenen ilk ekonomisttir. Ardından gelen Malthus ve Ricardo da kendi çalışmalarıyla Smith’i takip etmiştir (Ünsal, 2007, s. 26). İktisadi büyümenin teorik boyutunun temelleri ise Karl Marx tarafından atılmıştır. Bunu ise sosyalist düşünce yerleşik düzene başkaldırı özelliği ile takip etmiştir (Çetinkaya, 2014, s. 16).

1870 ile 1929 yılları arasında ise büyüme kavramına duyulan ilgi canlı kalmış ve ancak marjinalist devrimin etkisi ile bir ölçüde azalma göstermiştir. Bunun üzerine iktisatçılar ekonominin mikro alanlarında çalışmalar yapmaya başlamıştır (Ünsal, 2007, s. 27).

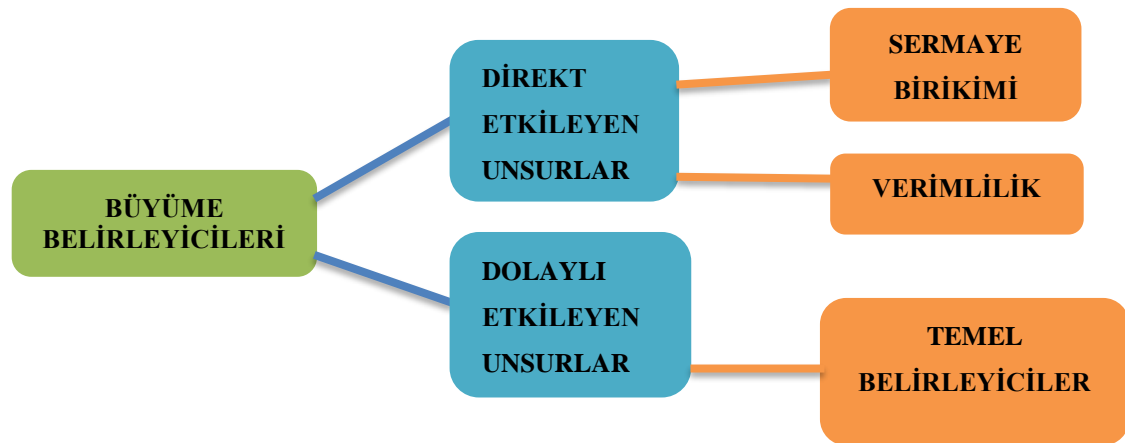
Marjinalist akımın savunucuları makroekonomideki dengesizliklerin görünmez bir el ile yok edilebileceğini ve böylece ekonomik büyümenin gerçekleşeceğini iddia etmiştir. Bu düşünceler de büyüme kavramının gündemde kalmasını ciddi şekilde engellemiştir. Keynes ekonomik büyüme olgusunun tekrar hayat bulmasına yardımcı olmuştur (Çetinkaya, 2014, s. 16).

Feldman ve Schumpeter ise büyümenin gündemden düştüğü sıralarda konuyla ilgili iki ilginç çalışma yapmıştır. Bu çalışmaları NeoKeynezyen büyüme modeli takip etmiş olup Roy Harrod ve Evsey Domar bu modeli bağımsız olarak geliştirmiştir. Bu iki isim

1939-1956 yılları arasında yaptıkları çalışmaları ile Harrod-Domar modelini geliştirmiş ve diğer büyüme teorilerine egemen olmayı başarmışlardır (Ünsal, 2007, s. 27).

Bu modele gelene kadar sözü edilen isimler büyüme modellerine geleneksel bir açıdan yaklaşmışlardır. Harrod-Domar modeli ise modern büyüme teorilerinin gelişimini başlatmıştır. Bu model gelişim sürecinin ilk dalgası olarak görülmüştür. Solow neoklasik büyüme teorisini geliştiren isim olup, Harrod'a karşı harekete geçmiştir. Solow bu sürecin ikinci dalgasını oluşturmuştur ve meydana gelen dengelerin tesadüf eseri olmadığını savunmaktadır. Büyümenin asıl kaynağı teknolojik gelişmelerdir. Ancak bunun modelde yer almaması birtakım sorunlara sebep olmuştur. Karşılaşılan bu problemler de gelişim sürecinin üçüncü dalgasına karşılık gelir ve içsel büyüme teorisi yardımıyla açıklanır (İnal, 2013, s. 7).

Ekonomistlerin büyüme olgusuna en yoğun ilgi gösterdikleri dönem 1950 ile 1970 yılları arasındaki yirmi yıllık süreçtir. Ki bu süreç Domar ve Solow modellerinin en çok incelendiği senelere karşılık gelir. 1969 yılı konuya olan ilginin zirve yaptığı yıl olup, 1990 yılına gelindiğinde ise bu ilginin azalarak yok olduğu o yıllarda yayınlanan makalelerin incelenmesiyle rahatlıkla söylenebilir. 1990'lı yıllara gelindiğinde ekonomik büyümeden çok ülkeler arası verimlilik ve birikim açısından oluşan farklılıkların nedenleri sorgulanmıştır. Bu sorgulama sonucu büyüme belirleyicileri iki ana grupta toplanarak incelenmeye başlanmıştır. Bu ayırım Rostow ve Adelman tarafından da benimsenmiştir.

Şekil 2. 1:Ekonomik Büyüme Belirleyicileri

Kaynak: (Rostow, 1992).

Şekil 2.1'den anlaşılacağı üzere sermaye birikimi ve verimlilik ekonomik büyümeyi doğrudan etkileyen unsurlardır. İktisadi büyümeyi endirekt olarak etkileyen ve asıl amacı büyümenin yaklaşık belirleyicilerini etkilemek olan faktörler ise temel belirleyici olarak isimlendirilmiştir. Bu temel belirleyicilerin incelendiği çalışmaların yapılması büyüme teorilerinin dördüncü dalga akımını oluşturmaktadır. Büyüme teorilerinin gelişim süreçleri öncelikle temel hatlarıyla verilmiş olup, takip eden başlıklar altında daha detaylı olarak incelenecektir.

2.3.1. Geleneksel Büyüme Modeli

Klasik büyüme modeline en büyük katkıyı Ricardo yapmıştır. Bu yüzden bu model Ricardo modeli olarak adlandırılır. Ancak Ricardo'nun yanı sıra Malthaus, John Stuart Mill ve son olarak da James Mill gibi ekonomistler de bu modelin gelişiminde rol oynamıştır (Acar, 2008, s. 61). Klasik ekonomide devlet müdahalesi yer almaz ve tam istihdam şartlarının bulunduğu faiz oranları, ücret ve fiyatların esnek olduğu bir teori geliştirmişlerdir (Karakayalı, 2002, s. 193).

Büyümeyi üretim yapılabilmesi için ön şart kabul ettikleri emek, sermaye ve doğal kaynaklar gibi üretim faktörlerinin artması açısından değerlendirmişlerdir. Bu görüş ekonomi bilimi açısından da tam bir dönüm noktası olmuş ve arz yanlı bakış açısını yansıtmaktadır (Çetinkaya, 2014, s. 21).

Klasik büyüme modeli kârların sermayeyi uyaran ana etken olduğunu kabul etmektedir. Malthaus'un nüfus kuramına bakılacak olursa genel olarak ekonomide azalan verimlerin işlediği kabul edilir. İngiltere'de 19. yüzyılda yaşanan sorunlardan etkilenen klasik görüşü benimsemiş ekonomistler karlara bağlı yatırımları büyümenin kaynağı olarak görürler. Başlangıçtaki sermaye birikimleri ve tasarrufları, zamanla nüfusta yaşanan artışlarla birlikte rant ve ücretlerde artışlara, kârlarda ise azalmalara yol açacaktır. Ardından ise yaşanan bu durumun yatırımları negatif yönde etkileyip sermaye birikiminin önünde bir engel teşkil edeceğini söylemişlerdir. Bu da bu karamsar modele göre sistemin durgunlaşmasına yol açacak ve ekonomik büyümeyi durduracaktır (Acar, 2008, s. 62-63).

Klasik büyüme modeli ilk kez sistemli bir şekilde ortaya çıkan model olsa da diğer ekonomistlerin eleştirdiği bir model olmuştur. Günümüzde ülkelere fayda sağlamadığı

düşünülmektedir. Modelin özellikleri ve esas aldığı varsayımlar gerçeği yansıtmamakta, ülke büyüme süreçlerini açıklama konusunda yetersiz kalmaktadır (Gökçe, 2007, s. 8).

Klasik ekonominin kabul ettiği varsayımlara genel hatlarıyla bakıldıktan sonra bu başlıkta yer alan ekonomistlerin büyüme konusundaki görüşlerine daha detaylı olarak yer verilmiştir.

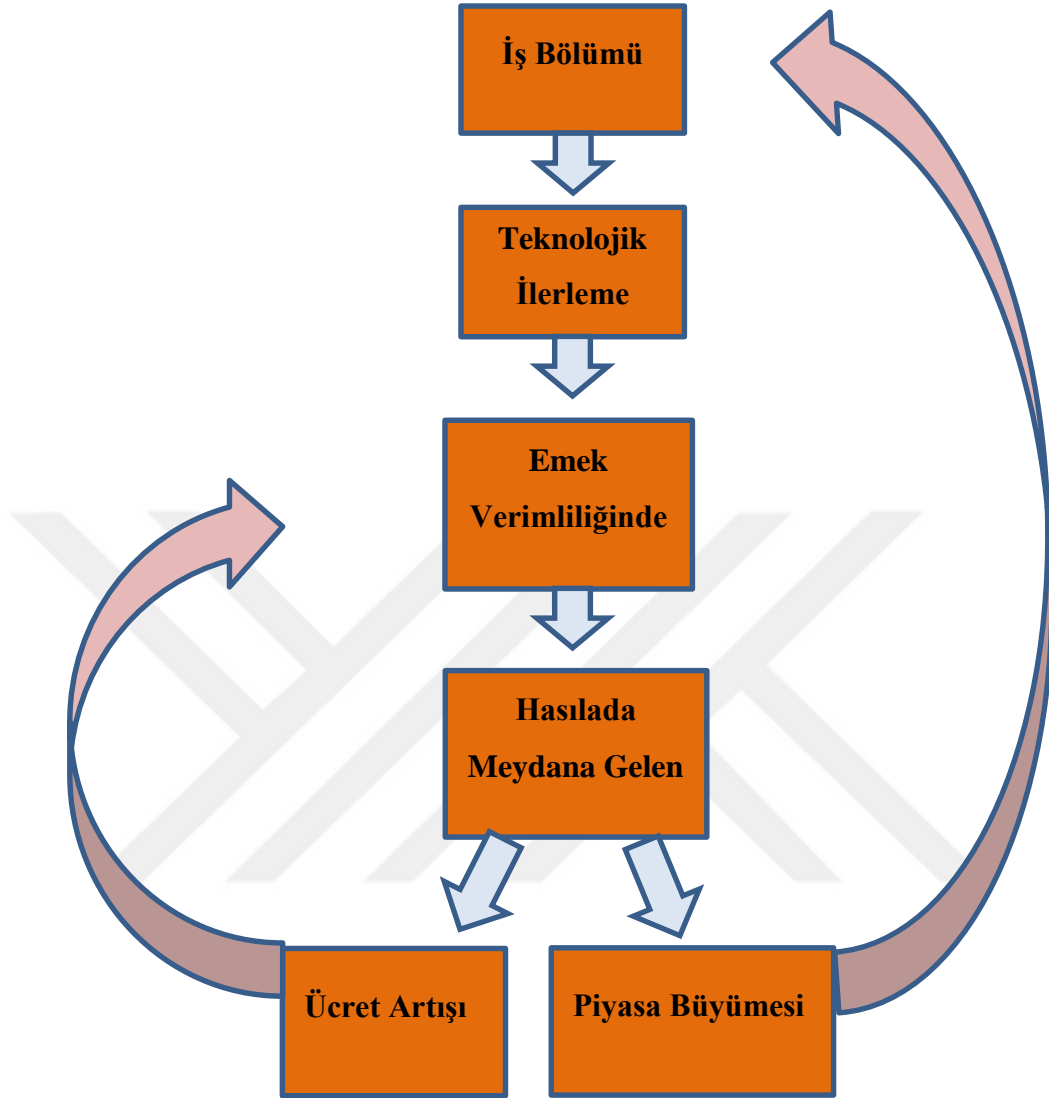
2.3.1.1. Adam Smith (1723-1790)

Ülkelerin zenginliğinin işgücü, toprak ve fiziksel sermayeden oluşan üretim faktörlerinden oluştuğunu söyleyen Adam Smith, bu faktörler içinde en çok fiziksel sermaye stoku üzerinde durmuştur (Selvi, 2017, s. 41). Buna ek olarak ekonomik büyümenin yolunun iş bölümü ve sermaye birikiminden geçtiğini de belirtmiştir. Endüstri devriminin ilk aşamalarında “Milletlerin Zenginliği” adı verilen eserinde büyümenin esasen sanayi devriminin bir ürünü olduğunu söylemiştir (Ünsal, 2007, s. 40).

İş bölümü ve uzmanlaşmanın başarıyla uygulanmasının büyümeyi olumlu yönde etkileyeceğinin altını çizen Smith’e göre, iş bölümünde yaşanan artışlar emek verimliliğini artıracaktır. Böylece işgücü başına düşen üretim yükselişe geçecektir (Taban, 2010, s. 27).

Smith verimliliğin artmasının üç şekilde mümkün olduğunu belirtir. Bunlardan ilkinde göre herhangi bir işte iş bölümünün yapılması işçilerin işin o kısmında yeteneklerini geliştirip kısa zamanda daha fazla iş yapmalarına olanak sağlar. Bu da verimliliği artırır. Diğer nedene göre çalışanlar böylelikle işin her aşamasında görev almakla çalışma sırasında kaybedebilecekleri olası zamanın önüne geçmiş olur. Bu da zaman kaybını engelleyip iş verimliliğinin artmasına yardımcı olur. Üçüncü neden ise tek bir alanda uzun süreler çalışıp uzmanlaşan işçinin yaratıcı fikirler üretmeye daha açık bir hale gelmesi ve teknolojik ilerlemelere kapı aralmasıdır (Ünsal, 2007, s. 40-42).

Smith toplumların ilerlemesinde bunca rolü olan iş bölümünün öylesine tesadüfen ortaya çıkmadığını söyler. Ona göre bu tamamen bireylerin kişisel çıkarlarını kollamak istemesinden doğan mübadele sonucu ortaya çıkmıştır. Mübadele etme gücü ise paranın mübadelesi ve ulaşım fırsatlarıyla şekillenen piyasa ölçeği tarafından sınırlandırılmıştır. Üstelik piyasanın büyüklüğü ile iş bölümü arasında doğru orantılı bir ilişki söz konusudur (Taban, 2010, s. 29).

Şekil 2. 2: Adam Smith'in Büyüme Modeli

Kaynak: (Ünsal, 2007).

Şekilden de açıkça görüldüğü gibi iş bölümü sayesinde kısır döngü gibi birbirini takip eden bir olay örgüsü meydana gelir. Bu kısır döngüdeki değişkenler birbirini teşvik ederek milli gelirden artışa sebep olur. Gelirde oluşan bu artış ülkelerin refah seviyelerine olumlu etkide bulunur ve bu durum da ekonomik büyümenin kapısını çalar. Ünsal (2007)'in yaptığı çalışmaya göre ise Smith'in öngördüğü büyüme modelinin sınırsız şekilde gitmeyeceği ve bu büyümenin bir üst sınırı olduğu belirtilmiştir. İş bölümünün baz alındığı büyümede belirli bir hâsıla seviyesi yakalandığı anda daha durağan bir evreye girilmesi kaçınılmazdır. Adam Smith büyüme konusunda korumacı bir politika

izlemekten çok mutlak üstünlük ilkesini kuramına yoğunlaşmış ve serbest ticareti savunmuştur. Smith'e göre toplumlar kendilerinin daha ucuza ürettikleri malı diğer ülkelerden temin ederek kendi mallarını ihraç edebilirler. Bunun sonucunda da piyasalarda bir genişleme ve büyüme gerçekleşecektir (Selvi, 2017 s. 41).

Ülkelerin büyümeleri sahip oldukları kurumsal etmenler ile ilintili olduğu için Smith de kurumsal unsurların büyümenin incelenmesinde önemli bir yer tuttuğunu ifade etmiştir (Ünsal, 2007, s. 76).

2.3.1.2. David Ricardo (1772-1823)

David Ricardo başarılı bir borsacı olup 1813'te "Politik İktisadın ve Vergilendirmenin Prensipleri" isimli bir eser vermiştir. Bu eserde kendisinin geliştirmiş olduğu büyüme modeli, azalan verimler, fonksiyonel gelir dağılımı, gelirin işçi, toprak sahipleri ve kapitalistler arasındaki bölüşümü gibi konular üzerinde görüşlerini aktarmıştır (Ünsal, 2007, s. 60).

Ricardo'nun yapıtları İngiltere'de yaşanan endüstri devriminin ilk aşamalarına karşılık yazılmıştır. O dönemde sanayide yaşanan teknik ilerlemeler ve sermaye birimleri tasarruf ve verimlilikte birtakım artışlara vesile olmuştur. Buna karşılık tarımda ise verimlilikte bir azalma yaşanmış ve ekonomi tam istihdam koşullarında iken bunun karşılığında alınan ücretler en düşük geçim düzeyinde kalmıştır (Hiç, 1975, s. 3; Taban, 2010, s. 39).

Ricardo kendi geliştirdiği modelde birtakım varsayımlara yer vermiştir. Buna göre kârların yüksek olması tasarrufların ve sermaye birikimlerinin yüksek olmasının yanı sıra hızlı olmasını da sağlar. Teknik ilerleme açısından değerlendirildiğinde endüstriyel kesim büyük bir ivme yakalamışken tarım kesiminde yaşayanlar toprak kıtlığı ve verimsizliği yüzünden ilerlemelerini yavaşlatmışlardır. Smith'in öne sürdüğü gibi sanayi kesiminde verimler artarken tarımda azalmaktadır. Ekonomi her zaman tam istihdam şartlarında iş görür. Malthus'un nüfus kavramı yüzünden ücretler uzun dönemler boyunca asgari seviyelerde seyrederken, kısa dönemlerde işgücü arz talebi tarafından belirlenmektedir. Son varsayıma göreyse üretim işgücü-sermaye ve son olarak da toprağın fonksiyonudur (Hiç, 1975, s. 3; Taban, 2010, s. 39).

Ricardo üretimsel faaliyetlerde bulunan grupların toplam çıktıdan aldıkları payı ayrı ayrı incelemeyi uygun görmüştür. Bunlardan ilki işçilerin emekleri karşılığı aldığı paradır. Ricardo'ya göre fiyat emeğin doğal fiyatı ve piyasa fiyatı olmak üzere iki başlık altında incelenmelidir. Doğal ücret işçilerin sabit kalıp, nesillerini sürdürmelerine olanak verir. İşçiye yapılan ödeme ise emek arz talebi tarafından belirlenen piyasaya göre yapılır. Ricardo uzun dönemde reel ücret haddinin asgari düzeyde sabit kaldığını savunur (Ünsal, 2007, s. 60).

Ricardo toprağın kendiliğinden sahip olduğu gücün kullanılmasının ve bunun sahibine rant sağlamanın hak edilmemiş bir gelir olduğuna inanır. Ona göre bu doğanın bir cimriliği sonucu ortaya çıkmıştır (Taban, 2010, s. 40).

Ülkeler büyüme aşamasındayken taleplerinde bir artış gözlenir. Ancak sahip olunan toprağın verimliliği oldukça değişkendir. Bir ülkenin birinci dereceden verim sağladığı topraklar sınırlı bir araziye sahipken, bireyin tarımsal ürününün ihtiyacını karşılayabilmek adına daha verimsiz topraklara yöneldiğini ifade etmektedir. Verimlilikte yaşanan düşüşle kalitesi kötü araziler de devreye girer ve rant'ta bir artış yaşanır. Bu nedenle tarımsal ürünleri arttırmanın yolu kaliteli toprakta daha fazla emek kullanılmasından geçmektedir. Ancak Ricardo bu durumda emeğin üretime katkısının azalacağını ve toprağın yoğun şekilde kullanılmasının birtakım olumsuz sonuçlar doğuracağını belirtmiştir. Bu olumsuzlukları yoğun azalan veriler olarak isimlendirmiştir (Ünsal, 2007, s. 61-62-64).

2.3.2. Sosyalist Büyüme Modeli

Karl Marks anti-kapitalist düşünceleriyle sosyalist düşünce sisteminin temellerini 1847 ile 1867 yılları arasında atmıştır (Çetinkaya, 2014, s. 29). Ona göre kapitalizmin son bulup önce sosyalizme sonra da komünizme geçilmesi ekonomiden kaynaklı sorunları çözmek için şarttı. Kendisi gibi komünizm yanlısı düşünürler yeni sistemin insan iradesiyle gerçekleştiğini savunsa da, Marks kapitalizmin hem kurulmasını hem de sona ermesini insan iradesinin dışında ve ötesinde bir eylem olarak görmüştür (Taban, 2010, s. 45).

2.3.3. Marksist Büyüme Teorisi

Dinamik bir yapıya sahip olan kapitalizmi irdelemek isteyen Marks kendi teorilerini üç başlık altında toplamıştır: Emek Değer Teorisi, Fazla Değer ve Kâr Teorisi. Kapitalizmin getirdiği dinamizm sayesinde kapitalistler arası rekabet artmış bu da teknik ilerlemelere sebep olmuştur. Bunun sonucunda da sermaye birikimi artmıştır. Ancak teknik ilerlemeler aynı zamanda kâr haddinde düşümlere neden olur ve ekonomik dalgalanmalar gerçekleşir. Kâr haddinin yükseltilmesi için birtakım çalışmalar yapılacaktır, ancak bu da sermayenin kapitalistlerin elinde toplanmasına yol açacaktır (Aktaş, 2013, s. 67-68; Hiç, 1975, s. 21).

Artık değerlerin değerlendirilmesiyle ortaya çıkan kârların yeniden yatırıma yönlendirilmesi teknik ilerlemelere yol açar. Bu domino etkisi Marks tarafından kendini yenileyen süreç olarak adlandırılmıştır. Fakat bu aynı zamanda sistemin sonunu getiren süreçtir (Çetinkaya, 2014, s. 29). Bu süreç işçinin sömürülmesine ve devlet müdahalesine engel olmak için işletilmelidir. Kapitalistlerin elde ettiği yüksek kârlar işçilerinin çalışma saatlerini uzatması ve emeklerinin karşılığı olan ücretten onları mahrum bırakmasıdır. İşçinin fazladan çalışmasıyla ortaya çıkan artı değer sayesinde kapitalistler artan sermayelerine yenilerini ekleyebilmişlerdir. Ülkenin yedek sanayisi işçilerin bu sistemi kabul edip uyum sağlamasında etkili olmuştur. Marks'a göre bu sorunlar ancak var olan sistemin sona erdirilmesiyle aşılabilir (Aktaş, 2013, s. 67-68).

Marksist yaklaşıma göre büyüme Klasik görüşü benimseyen ekonomistlerin aksine yalnızca yüksek kâr hadlerine odaklanır. Bu yaklaşımda büyümenin omurgasını toplam artı değer oluşturduğu düşünülür (Çetinkaya, 2014, s. 29).

Ricardo, Marks'tan ayrı olarak nüfusta ve sermayedeki artışın belirli bir seviyeye ulaşmasının ardından ekonominin durgunlaşıp, büyümenin sonlanacağını vurgulamıştır. Devletin çabalarının bu durgunlukla baş etmek konusunda yetersiz kalacağını ve devlet politikalarının durgunluğu yok etme gücünün olmayacağını yalnızca öteleyeceğini savunmuştur (Hiç, 1975, s. 21).

Marks bireylerin belirli yeteneklerinden ileri gelen özelliklerini kullanarak ürettiği emeğin malın değerini belirlediğini söyler. Bu düşüncüyü geliştirmesinde Ricardo'nun emek-değer teorisinin rolü büyüktür. Değerin kaynağı olarak emek miktarı baz alınırken, herhangi bir üretim tekniğine başvurulduğu zaman ise değer kaynağı olarak üretim

tekniği esas alınmıştı. Ricardocu yaklaşım bu gre katılmaz. Ricardo şartlar kötüleştiğinde maliyeti esas alır (Hiç, 1975, s. 21; Taban, 2010, s. 45-46).

Ücretlerin belirlenmesi konusunda ise Marks yedek sanayi ordusunu, Ricardo Malthaus'un ortaya koyduğu nüfus kanununu benimsemektedir. Bunun yanında Marks'a göre rant ile kr arasında bir ayırım bulunmaz ve ikisi birbirine denktir. Azalan verimler yasaşını kuramı kapsamında ele almaz. Karların zaman içinde azalmasını 'azalan kr yasaşı' adıyla ifade eder (Aktaş, 2013, s. 69).

Genel olarak değerlendirdiğimizde Marks'ın ismini günümüze kadar taşıyan sunduğu fikirlerin kayıtsız kalınamayacak nitelikte oluşudur. alışmalarının bir kısmı aldığı eleştirilerle rtlp, doğrulukları konusunda soru işaretleri barındırıyor olsa bile, ekonomi bilimi için hala önemini koruyan bir isimdir (Hiç, 1975, s. 19).

2.4. Tarihsel Süreçte İşçi Döviz Geliri ve Ekonomik Büyüme

Ekonomik büyüme ve işçi gelirleri arasındaki ilişkinin daha doğru şekilde değerlendirilmesi açısından, bu iki olgunun tarihsel süreçte birbirine nasıl etkilediğine bakmamız esastır. Bu iki değerkenin zaman içindeki gelişim performansları incelenecek ve işçi dövizlerinin ekonomik büyümeye olan etkisine odaklanılacaktır.

2.4.1. Türkiye Ekonomisinde GSMH-GSYH Gelişim Performansı

Türk ekonomisine özel ya da resm kurumlar tarafından Cumhuriyet ncesi dönemde detaylıca bakılmamış, ulusal gelirler hakkında bir tahminde bulunma veya hesaplama söz konusu olmamıştır. İsmet İnönü'nün öncülüğünde ilk kez 1928 yılında bu hesaplamalar yapmaya girişilmiş, ancak verilerin eksik olması yüzünden başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Devam eden yıllarda ise her yılı içine alan kapsamlı ve 1954 yılına kadar devamlılık içeren bir hesaplama yapılamamıştır (Karluk, 2009, s. 4344).

Devlet İstatistik Kurumu (DİE) 1968'den itibaren her yıl daha sonraki yıllarla karşılaştırma yapılabilmesi adına 1968 yılını baz alıp her bir yıl için gelir tahmini yapmıştır (Karluk, 2009, s. 51).

Cumhuriyetin henüz çok geç olduğu yıllarda Türkiye'de kişi başına düşen milli gelir seviyesi 45 dolar civarında seyretmiştir. 2000'li yıllara geldiğimizdeyse bu rakam

3000 dolar seviyesini görmüş ve yoksul ülke konumundan uzaklaşıp orta gelirli ülkeler arasına girmiştir. Ekonomimizin milli gelir anlamında kat ettiği yolu tarihsel süreçte görüp daha iyi değerlendirebilmek adına 1980 yılı milat kabul edilmiş ve bu yılın önce ve sonrası olmak üzere iki periyot halinde incelenmiştir (Sönmez, 2004, s. 13).

2.4.2. 1923 – 1980 Dönemi Ekonomik Performans Değerlendirmesi

Ülkemizin mücadele verdiği savaşların ardından Osmanlı Devleti siyasi ve ekonomik özgürlüğünü kaybetmiş ve Mustafa Kemal'in önderliğinde Cumhuriyeti ilan etmiştir. Bu durum ülkemizde ekonomik temellerin atılmasını sağlamıştır (Apaydın, 2013, s. 55).

Cumhuriyetin ilk yıllarında kişi başına düşen gelir günümüz şartları ile düşünüldüğünde tatmin edici değildir. Ancak o gün için pek çok ülkeninkinden daha yüksek seviyede seyretmiştir (Hatiboğlu, 2008, s. 11).

1923-1938 arası Mustafa Kemal'in hayatta olduğu yıllar cari faktör esas alınarak GSMH incelenirse, 1078,2 milyon TL gibi bir rakamla karşılaşılır. Bu başarıya ulaşmada kısmi liberal politikaların izlenmesi ve özel sektörün desteklenmesi etken olmuştur. Bu politikalar özellikle 1923-1929 yılları arası izlenmiştir. Aynı dönemde kişisel gelirin de 110 TL gibi bir tutara ulaştığı görülür. Farklı sektörler birbiriyle karşılaştırıldığında en büyük payı %125,8 ile tarımsal hasılanın oluşturduğu da dikkat çekmektedir. Ülkemizde 1927 yılında iki önemli faktör yüzünden yaşanan bir kırılmadan söz etmek mümkündür. Bu faktörler büyük buhran ve kötüye giden iklim koşulları yüzünden tarımsal sektörün sarsılmasıdır (Şahin, 2002, s. 40-41).

1929'daki büyük ekonomik krizin ardından Türkiye'nin hedefi modern ekonomilerin düzeyine ulaşmak olmuştur. Büyüme ivmelendirmek için ekonomik kalkınma stratejileri geliştirilmeye başlanmıştır (Parasız, 1998, s. 30).

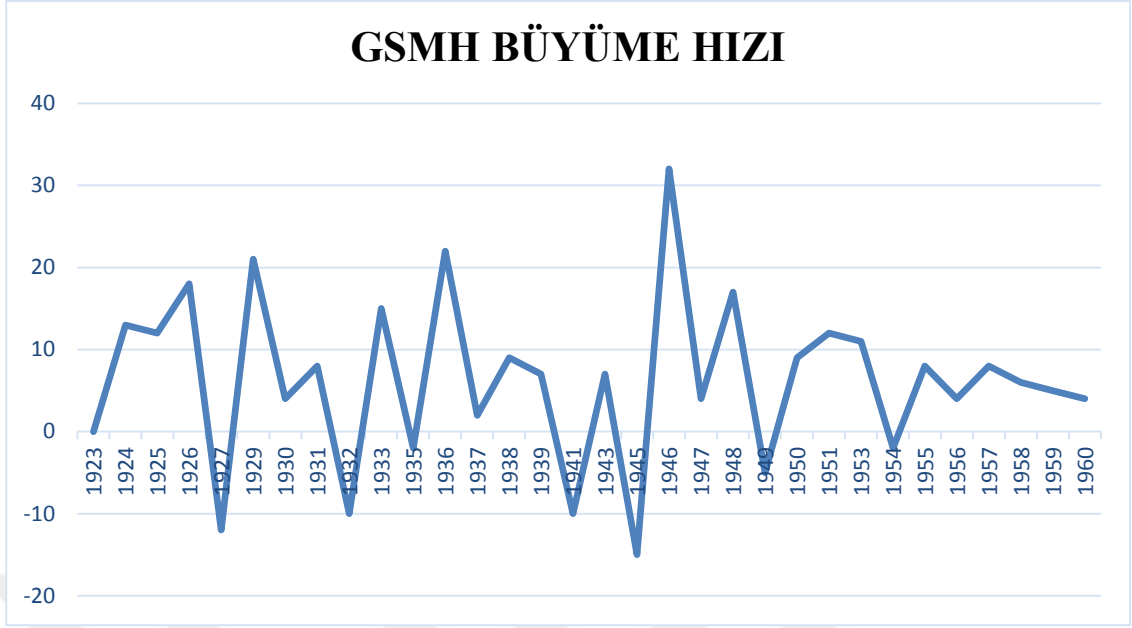
Tarım sektörünü etkisi altına alan olumsuz atmosfer ihracatı azaltıp, fiyatları düşürmüştür. Takvimler 1932 yılını gösterdiğinde GSMH indeksi 118 milyon TL civarında bir gerileme yaşarken, kişi başına düşen gelirden de ciddi bir düşüş kaydedilmiş ve bu miktar 78 TL'ye kadar gerilemiştir (Şahin, 2002, s. 40-41).

Bu olumsuz tablo GSMH da geniş yer tutan tarım alanında bir gerilemeye neden olmuştur. Devletçilik politikasının devreye girmesi karanlık günlerin geride bırakılmasına yardımcı olmuş, milli gelirdede hızlı bir yükselişe yol açmıştır. 1936'da %23,2 oranında bir artış kaydedilmiştir (Parasız, 1998, s. 31).

İzmir kongresinde alınan kararların da etkisiyle politikalar cevap vermeye başlamış ve ulusal gelirdede yaklaşık 6 puanlık bir artış gözlenmiştir (Hatiboğlu, 2008, s. 14).

Türkiye için 1933-1938 yılları arası dönem büyük ekonomik buhranın olumsuz etkisinin geride bırakıldığı ve sanayileşmenin başladığı aydınlık bir zaman dilimi olmuştur. Bu beş yıllık periyotta da %7,1'lik bir GSMH artışı görülür. Bu artışın sebepleri arasında konjonktürün canlanma dönemine girmesi, bunalımdan en fazla etkilenen tarım sektörünün 1936 yılından itibaren hava koşullarının iyileşmesi, hem ithal ikameci hem de yerli tarımsal hammaddeye dayalı sanayinin üretime başlanması verilebilir (Şahin, 2002, s. 68-69). Ancak İkinci Dünya Savaşı'nın seyrettiği zamana rast gelen 1939-1945 yılları arası Türkiye'nin ekonomik gelişiminde durağan bir periyoda girilmiş ve ulusal gelirdede azalmalar olmuştur. Bu azalmanın en büyük sebebi olası bir savaş ihtimaline karşı gelirin büyük oranda milli savunma için harcanmış olmasıdır (Hatiboğlu, 2008, s. 62). Kişi başına düşen gayri safi milli hâsıla 79,4'e gerilemiş, tarım alanında %60'lık bir düşüş yaşanmıştır (Şahin, 2002, s. 87).

Savunmaya ayrılan bütçenin yetersiz kaldığı durumlarda devlet merkez bankası borca girmiştir. Bu olumsuzlukların peşi sıra gelmesi fiyatları yukarı yönde hareketlendirmiştir. Devlet bu durumun önüne geçmek için birtakım müdahalelerde bulunsa da bu çabalar fiyat artışını engelleme konusunda çok başarılı olmamıştır (Hatiboğlu, 2008, s. 63). 1942 yılında GSMH da ciddi bir düşüş görülmüştür. Bunun sebepleri arasında vergi ve işgücü yetersizliği ile hava şartlarının kötü seyretmesi sayılabilir (Şahin, 2002, s. 88).

Şekil 2. 3:GSMH Büyüme Hızı

Kaynak: (TUİK, 2019).

Savaşın sona ermesinin akabinde Türk ekonomisi aldığı darbeler yüzünden oldukça sarsılmış bir durumdaydı. Bu olumsuz durumun ortadan kalkması 1945 yılı civarında gerçekleşmeye başlamıştır. Bunda ABD'nin savaş yüzünden yıpranan ekonomileri desteklemesi ve Demokrat Parti iktidarının yürüttüğü politikalar etkili olmuştur (Hatiboğlu, 2008: 15-16).

Ülkemizin hem ulusal gelir hem de üretim açısından yükseliş dönemine girmesi 1950'li yılların ilk kısmına rastlar. Kimi ekonomistler bu sebeple 1950 ile 1953 arası dönemi ekonominin altın çağı olarak görür. Yıllık ortalama GSMH %11,3 büyümüş, ihracat ise dört yılın sonunda 243,4'ten 392 milyon dolara yükselmiştir. Bu olumlu atmosferin en büyük sebeplerinden biri olarak devamlılık arz eden iyi hava şartları verilebilir. Böylelikle Türkiye tarım ürünlerinde dünyanın önde gelen ihracatçılarından biri olarak konumlanmıştır. Tarımsal üretim beraberinde ihracat geliri getirmiş ve yatırımların artarak ekonominin gelişmesine katkıda bulunmuştur (Şahin, 2002, s. 108; Hatiboğlu, 1981, s. 67).

Yeni gelen iktidarın ekonomide liberal bir politika benimsemesi ve özel sektöre büyük pay vermesi de bu olumlu havanın oluşmasında rolü olan diğer faktörlerdir. Aynı zamanda bu iktidar Birleşik Devletler ile olan ilişkisini daha sıkı tutmuş ve daha rahat

kredi desteği almıştır. Bu serbestlik kendisini hem tarım sektöründe bir canlanma olarak göstermiş hem de bu olumlu gelişmeler ile büyümeye katkı sağlamıştır (Hatiboğlu, 2008, s. 15-16).

Tablo 2. 1: GSMH Sektör Payları (%)

YILLAR	TARIM	SANAYİ	HİZMET
1923-1929	45.83	10.85	43.32
1930-1939 (Devletçi dönem)	40.2	15.3	44.5
1940-1945 (Savaş dönemi)	44.3	15.6	40.1
1946-1958 (Serbest dış ticaret dönemi)	41.9	14.9	43.2

Kaynak: (TUİK, 2019).

Tablo 2.1’de önemli zaman aralıklarında tarım, sanayi ve hizmet alanlarının GSMH’deki payları yüzde olarak gösterilmiştir. Cumhuriyetin ilk 6 yıllık periyodunda milli gelire en az katkı sağlayan alan sanayi iken hava değışiklikleri ve piyasa şartlarındaki değışikliklerin tarım ülkelerine etki etmesi sonucu ulusal gelire en çok katkısı olan sektör tarım olmuştur (Erdoğan, 2006).

1929 ekonomik krizi ve tarım sektöründe devletçi yaklaşımın da etkisiyle yaşanan olumsuzluklar tarımın milli gelir içindeki payını azaltmıştır. Fakat öte yandan bu dönem sanayi sektöründe yükselmeye sebebiyet vermiştir. İkinci Dünya Savaşı’nın yaşanmakta olduğu zaman diliminde tarımdan elde edilen gelir istenilen seviyelere ulaşamadıysa da kümülatif bir yaklaşımla değerlendirildiğinde yine de bir önceki dönemden daha fazla gelir elde edildiği görülür. Ancak bu dönem içinde de hizmet sektörünün payı %40,1’de kalmış yani bir azalma göstermiştir. Serbest dış ticaret dönemine gelindiğindeyse ulusal hasılda yapısal bir değışim göze çarpmaktadır. İklim koşullarında olumlu bir seyir sürmüş, sanayi ve hizmetten daha düşük bir büyüme ile neticelenmiştir. 1954 yılına kadar tarımın ekonomik açıdan önemi ulusal gelire olan katkısı açısından çok büyükken, bu yılı takip eden zaman içinde iklim şartlarındaki olumsuzluklardan nasibini almış, tarımsal

hasılda düşüşler yaşanmıştır. Bu da GSMH'nin % 3,2 oranında gerilemesine neden olmuştur (Şahin, 2002, s. 108-109).

1954 aynı zamanda Türkiye'nin kaynaklarını etkili şekilde kullanamayıp, uyumsuz bir kalkınma çabasına girdiği, üretimin azaldığı, dış borçların ise açık döviz dar boğazına sebep olduğu bir süreci başlatmıştır. Bu durumun peşi sıra gelen enflasyon bütün sektörlerde büyümeyi düşürmüştür. İthalat artışları yaşanmış ancak yatırımlar büyümenin temel ölçütü olmaktan oldukça uzaktır. Döviz rezervlerinde ciddi azalmalar meydana gelmiş, iktidar bu dönemde ekonomiyi canlandırma adına birtakım girişimlerde bulunsa da bu çabalar etkisini gösterememiştir. Kısacası Türk ekonomisi 1950-1960 yıllarında bir önceki dönemle mukayese edildiğinde yalnızca %2'lik bir büyüme artışı yaşayabilmiştir. Kişi başına düşen gelirden ise %3,6 civarında bir artış gözlemlenmiştir. Bu dönemde istikrar sağlanamamış, sürdürülebilir bir büyüme süreci yaşanmamıştır (Apaydın, 2013, s. 77-78).

2.4.3. 1980 Sonrası Ekonomik Performans Değerlendirilmesi 1980-1988 Dönemi

Dördüncü beş yıllık kalkınma planı çerçevesinde %8'lik bir büyüme hedeflenmiş ancak 1979-1980 dönemine denk gelen ağır buhran ve şok önlemlerin devreye girmesiyle GSMH' de düşüşler yaşanmıştır. Yaşanan bu olumsuzlukların kişi başına düşen gelir seviyelerinde de azalmalar meydana getirmesi ve toplumun refah seviyesini aşağıya çekmesi kaçınılmaz olmuştur (Şahin, 2002, s. 206).

Dünya ekonomilerinin durgunluk yaşadığı 1982-1983'te ülkemiz büyüme açısından kendini toparlama dönemine girdiği yıllar olmuştur. GSMH'mizin 1981 yılı itibariyle % 4,8 oranında reel bir büyüme gösterdiğini söylemek mümkündür. Fakat bu rakam hedeflenen büyüme oranından büyük ölçüde farklıdır ve bu farklılığın sebepleri arasında ekonomik istikrar kararları ile 1979-1980 ekonomik bunalım etkisi sayılabilir (Karluk, 2009, s. 57).

1983 yılı itibariyle ekonomimizde gelişme kaydedilmiş ve 1984 geçiş dönemi ile de bir hareketlilik yaşanmıştır. Bu durum ekonominin canlanmasını sağlamıştır. 1984 yılına ait GSMH büyüme oranı %7,1'dir. Bu yıllarda iktidarda olan ANAP hükümeti zamanı en çok büyümenin olduğu alanlar inşaat, imalat, enerji, ulaştırma, sanayi ve ticaret

olmuştur. 1986’da %6,8’lik bir sıçrama yaşanmış, işsizlik oranları düşmüştür (Parasız, 1998, s. 186; Şahin, 2002, s. 206).

Sanayi sektöründe yaşanan gelişmeler neticesinde GSMH büyüme hızı 1987’de daha da artarak %9,8 olmuştur. Ancak bu dönemde de tarımdaki büyüme hızının düşüklüğünden söz edilebilir. 1988 yılına geldiğimizde ise bu yılda yaşanan ekonomik gelişimleri kendi içinde üçe ayırarak inceleyebiliriz. İlk üç ayını büyüme trendinin aşıldığı hızlı büyüme dönemi, ikinci üç aylık dönemi ise yavaşlayan bir süreç olarak değerlendirmek doğru olur. Geriye kalan altı aylık periyot son dönemi oluşturmuş ve bu dönem daralmalarla son bulmuştur (Parasız, 1998, s. 186).

Tablo 2. 2: Tarım, sanayi ve hizmet sektörlerinin GSMH içindeki payları cari ve sabit fiyatlarıyla ve buna bağlı büyüme hızı

Yıllar	Tarım		Sanayi		Hizmet		Büyüme Hızları
	Sabit	Cari	Sabit	Cari	Sabit	Cari	Sabit
1980	24,2	25,5	20,5	18,3	55,4	56,2	-2,8
1981	22,6	23,5	21,5	20,9	55,9	55,6	4,8
1982	22,7	21,9	21,9	22,1	55,4	56	3,1
1983	21,6	20,7	22,4	21,3	56,0	58	4,2
1984	20,3	21,0	23,1	20,8	56,6	58,1	7,1
1985	19,4	19,7	23,6	21,9	57,0	58,4	4,3
1986	18,8	19,2	25,0	25,0	56,2	55,8	6,8
1987	17,2	17,2	24,9	24,9	57,9	57,9	9,8
1988	18,3	16,7	25,1	26,3	56,7	57	1,4

Kaynak: (TUİK, 2019).

2.4.3.1. 1989-1994 Dönemi

Bu dönemde altıncı kalkınma planı uygulamaya konulmuştur ve 1990 yılı istisna olmak üzere 1988-1991’de büyüme oranı sürekli dalgalanmış, büyüme hızında sert inişler gözlenmiştir. Bunun nedeni olarak Körfez Savaşı gösterilebilir. Savaşın yaşandığı dönemde büyüme oranında binde 5 gibi bir azalma gözlenmiştir. Aynı zamanda 5 Nisan politikaları ile 1994’te bütün sektörlerde yaşanan daralmalar büyüme hedefinden sapmalara neden olmuştur. Bunun sonucunda hedeflenen oran %7 iken elde edilen büyüme %3,5 oranında olmuştur. Yaşanan bu olumsuzluklar da Türk ekonomisinin yeniden bir buhrana girmesine sebebiyet vermiştir. (Karluk, 2009, s. 57).

2.4.3.2. 1994-2001 Dönemi

1994 yılında bir ekonomik kriz yaşanmıştır. Ülkede yaşanan birtakım istikrarsızlıklar politik ve iktisadi dalgalanmalara neden olmuştur. 1997 ile 1998 yıllarında ise yabancı ülkelerde meydana gelen ekonomik krizlerin etkisiyle Türk ekonomisinde de olumsuz bir tablo ortaya çıkmıştır, finansal sistemde bozulmalar gözlenmiştir. 1999 yılında ülkemizde meydana gelen Gölçük merkezli deprem de büyüme performansımızı negatif yönde etkilemiştir. Bu olumsuzlukların üst üste gelmesi 2001 yılında Türkiye’yi yeniden bir krize sürüklemiştir. Bu yeni kriz de ekonomimizde yeni bir belirsiz döneme neden olmuş ve sermaye çıkışları gözlenmiştir. Ülke ekonomisinin bu güvensiz ortama sürüklenmesi ile reel fiyatlarla GSMH da %9,5 oranında bir düşüş meydana gelmiş ve ekonomik küçülme yaşanmıştır (Aktaş, 2013, s. 199).

Ülkemizin 90’lı yıllardaki büyüme performansı için kısaca kamu açığının fazla ve enflasyonun yüksek seyrettiği yıllarda enflasyon oranına paralel gerçekleşmiştir diyebiliriz. 1999 yılına gelindiğinde yüksek enflasyonla mücadele edebilmek için IMF ile bir anlaşma yapılmıştır. Ancak bu anlaşma da yeni bir krizle sonuçlanmıştır. İlerleyen dönemlerde ekonomi daha büyük bir ivme ile ilerlerken ülkemizin büyümesi cari açıkla paralellik göstermeye başlamıştır (Göcen, 2017, s. 62).

Tablo 2. 3: Tarım, sanayi ve hizmet sektörlerinin GSMH içindeki payları cari ve sabit fiyatlarıyla ve buna bağlı büyüme hızı

Yıllar	Tarım		Sanayi		Hizmet		Büyüme Hızları
	Sabit	Cari	Sabit	Cari	Sabit	Cari	Sabit
1989	16,6	16,2	25,9	26,5	57,5	57,4	1,6
1990	16,3	16,8	25,9	24,8	57,9	58,4	9,4
1991	16,1	14,5	26,5	25,1	57,4	60,4	0,3
1992	15,8	14,1	26,5	24,8	57,8	61,1	6,4
1993	14,5	14,7	26,5	23,7	59,0	61,6	8,1
1994	15,3	14,7	26,5	25,6	58,1	59,7	-6,1
1995	14,4	14,8	27,7	25,5	57,9	59,7	8
1996	14,0	15,7	27,7	23,9	58,3	60,4	7,1
1997	12,7	13,4	28,1	23,7	59,2	62,9	8,3
1998	13,4	16,5	27,6	20,9	59,0	62,6	3,9
1999	13,4	14,4	27,9	21,7	58,7	62,9	-6,1
2000	13,1	13,5	27,8	22,3	59,0	64,1	6,1
2001	13,6	11,6	28,5	24,4	57,9	64,0	-9,5

Kaynak: (TUİK, 2019).

Tablo 2.3 incelendiğinde özellikle sabit fiyatları esas aldığımızda sanayi sektörü lehine olan hızlı artış göze çarpar. Sanayi alanında 2001 yılını %28,5'lik bir payla kapatmış ve tarımdaki gerilemeler ise devam etmiştir. Hizmet sektörü ise ortalama olarak %60'lık bir paya sahip olmuştur. 1989 ile 2001 yılları arasındaki üç yıllık süreçte ise ülkemizde 3 kez negatif yönlü büyüme yaşanmış, daralma gözlenmiştir. Özetle, Türkiye'de ekonominin güçlü bir hale gelinceye kadar özellikle 1990 ile 2001 yılları arasında sürekli olarak yüksek borçlarla, gelir dağılımında yaşanan eşitsizliklerle ve ekonomik büyümedeki hedeften sapmalarla mücadele ederek geçirdiği, iniş-çıkışların sıklıkla yaşandığı bir dönem olduğu söylenebilir (Karagöl, 2013, s. 25).

2.4.3.3. 2002-2007 Dönemi

2001 krizi sonrası 2002 yılında yapılan seçimlerin de etkisiyle Türk ekonomisi yeni bir döneme girmiştir. Bu dönemde iktidar değişimi yaşanmış, bankacılık başta olmak üzere yeni düzenlemelere gidilmiştir. Bu dönemde özelleştirmeler ivme kazanırken, sıkı maliyet politikası hayata geçirilmiştir. Bu değişiklikler ile Türk ekonomisi uzun süreli büyüme eğilimini yakalayabilmiştir (Karagöl, 2013, s. 21).

Yaşanan olumlu değişimlerin en büyük sebebi ekonomimizin küresel bir gelişme kaydetmesi olmuştur. 2001 yılında yaşanan küçülme geride bırakılarak, 2002 yılına gelindiğinde %6,2'lik bir büyüme yakalanabilmiştir. Göcen(2017)'in yaptığı çalışmaya göre bu dönemdeki artışın sebebi olarak ucuz yabancı kaynaklara erişimin kolaylaşması, yabancı kaynak kullanımında artışı vermiştir. Bu dönemlerde sıkı politikaların uygulamaya konması ve Merkez Bankası bağımsızlığının bekleyişleri olumlu anlamda etkilemesi ile 2004 yılında bir zirveye ulaşılmış ve büyüme oranı %9,4 oranına ulaşmıştır. 2002'de cari GSMH'miz 231 milyon dolar iken 2004 yılına gelindiğinde bu rakam 390 milyon dolara ulaşmıştır. 2002'den sonraki beş yıllık süreç içinde ülkemizin ekonomisi yılda %6,8 oranında bir büyüme kaydetmiştir (TOBB, 2010). 2007 yılına ulaşıldığıdaysa ekonomik ve siyasi sebepler yüzünden büyüme oranı yeniden bir yavaşlama yaşamış ve %4,7 seviyesine düşmüştür (Serdengeçti, 2007).

2.4.3.4. 2008-2009 Dönemi

2001 yılındaki krizi atlatan Türk ekonomisi, 2002 yılının ilk çeyreğinden itibaren 27 dönem boyunca aralıksız büyüme yaşamıştır. Yalnızca 2007 yılında bir sapma yaşanmış ve istenilen büyüme oranına ulaşılamamıştır. Büyüme oranı %1,1'de kalmıştır. 2008 yılı için de aynı oranda bir sapmadan söz edilebilir. Hedeflenen puan %4 iken, elde edilen %1,1 olmuştur. Bu dönemde 1998 temel fiyatları ile kıyaslandığında %1,1'lik bir GSYH artışı gözlenmiştir (TOBB, 2010).

2008 yılında dünyayı etkisi altına alan global kriz ülkemizi de olumsuz anlamda etkilemiş, önce durağan sonra küçülen bir büyüme eğrisi çizmesine neden olmuştur. Ekonomimizin bu dönemde %7 oranında küçüldüğünden söz edilebilir. GSYH' da da 2009 yılı itibariyle 2008 ile kıyaslandığında bir düşme yaşanmıştır. 742,1 milyon dolar olan GSYH, 2009'da 617,6 milyon dolar' a gerilemiştir. 2008 krizinin etkisi kendini tam

anlamıyla 2009 yılında hissettirmiş ve %4,8'lik bir küçülme yaşanmasına neden olmuştur. Bu tarihten itibaren sürekli gerileme kaydeden Türk ekonomisi regresyona girmiştir. Daralmanın %6 civarında olması öngörülürken, gerçekte meydana gelen küçülme bu tahmini aşmıştır (TOBB, 2010, s. 17; Eğilmez, 2015, s. 1).

Sektörler çerçevesinde bir değerlendirme yapıldığında yalnızca tarımda bir büyüme artışından söz edebiliriz. Fakat milli gelir içindeki payının sanayi ve hizmete oranla çok daha az olduğu söylenebilir. Yaşanan bu gerilemeler tahmin edileceği üzere büyümeyi negatif yönlü etkilemiştir (TOBB, 2010). Yine de ülkemizin bu dönemde başka ülkelerle kurduğu iyi ilişkilerin sonucu olarak pazardaki payını arttırmıştır. Böylelikle de 2009 yılının son döneminde gerçekleşen %6'lık bir büyüme sayesinde ekonomimiz resesyondan kurtulmuştur (Karagöl, 2013, s. 21; TOBB, 2010, s. 17).

2.4.3.5. 2010 Sonrası Dönem

Yaşanan krizleri diğer ülkelere göre daha çabuk atlatan Türkiye, 2010 yılında son 6 yılın en yüksek performansına ulaşmış ve %9,2'lik bir büyüme oranı göstermiştir. Devamında %11,9'luk bir artış göstererek ise global çapta en hızlı büyüyen ekonomiye sahip olmuştur. Aynı dönem içinde başka hiçbir ülkede çift haneli bir büyüme artışı gözlenmemiştir. Bu büyümeyi özel sektöre yaptığı yatırımlar sayesinde kaydeden Türkiye, 2011 yılına gelindiğinde kümülatif olarak değerlendirildiğinde %8,8'lik bir büyüme gerçekleşmiştir (Şanlı, 2015, s. 35).

Tablo 2. 4: 2010 ile 2014 yılları arası GSYH dataları

Yıllar	GSYH Cari Fiyat	GSYH Cari Fiyat Milyon dolar	GSYH Sabit Fiyat Milyon-TL	KB GSYH TL	KB GSYH Dolar	KB GSYH Sabit Fiyat TL	Büyüme %
2010	1.098,8	735,8	105,9	15.052	10.079	145	9,2
2011	1.297,7	774,0	115,2	17.513	10.445	155	8,8
2012	1.416,8	786,3	117,6	18.929	10.505	157	2,2
2013	1.567,3	823,0	122,6	20.404	10.815	161	4,2
2014	1.747,4	800,0	126,1	22.753	10.403	164	2,9

Kaynak: (TUİK, 2019).

Tablo 2.4'ten anlaşılacağı üzere 2012 yılına ait ekonomik büyüme diğer yıllar ile karşılaştırıldığında, bu yıla gelindiğinde büyümede ciddi bir gerileme yaşanmış ve büyüme konusundaki tahminler doğru çıkmamıştır. Talebin hem içte hem de dışta dengelenmesi adına alınan önlemler büyümeyi kesintiye uğratmıştır. Bu dönemdeki jeopolitik problemler, dünya ekonomisindeki yavaşlamalar, petrol fiyatlarında meydana gelen artışlar bu kesintinin sebepleri olarak gösterilebilir (Sungur, 2015, s. 249).

Ancak 2013 yılına gelindiğinde ülke kendini toparlama sürecine girmiş ve hedeflenen büyümeyi az da olsa aşmayı başarmıştır. İhracatın büyümeyi olumlu yönde etkileyen en önemli faktör olduğu 2014 yılında ise hedeflenen %3,3'e ulaşamadıysa da %2,9'luk bir büyüme kaydedilmiştir (Ekinci, 2016).

2015 yılında ekonomilerin global çapta belirsizlikler sunması büyüme oranlarında düşümlere sebep olmuştur. Ülkemiz de bu durumdan nasibini alsa da büyüme performansımızın bu dönemde çok olumsuz etkilendiğini söylemek doğru olmaz. Yurt içi talepleri sayesinde büyüyen ekonomimiz cari fiyatlarla %11,7 oranında GSYH'miz büyümüştür (TOBB, 2016, s. 32- 34).

2015 yılında ise hedeflenen %4 lük oranın üzerine çıkılmış ve %6,1'e ulaşılmıştır. 2016 yılının ilk yarısında Türk ekonomisi önemli bir büyüme göstermiştir. Ancak 15 Temmuz hain darbe girişimi, ardından gündem konusu olan anayasa değişikliği ve siyasi olayların üst sıralarda yerini alması, terör olaylarında artış yaşanması, Suriye'de yaşanan olayların güvenlik problemlerine neden olması gibi sebepler büyüme üzerinde olumsuz etkiler oluşturmuş ve kısmi daralmalara sebebiyet vermiştir (Setay, 2016, s.3).

Büyümede meydana gelen daralma beraberinde işsizlik oranlarındaki artışı ve büyümemizin en büyük itici gücünü oluşturan ihracatın önceki yıllara kıyasla sapmasını getirmiştir (Zeytinoğlu, 2017, s. 1). Yıllık büyüme oranlarını incelediğimizde 2015 yılındaki büyüme oranı %6,1 ve 2016 yılında ise %5 potansiyelin altında kalarak %2,9 olmuştur (Eğilmez, 2017, s. 1).

2017 yılı bir önceki yıllara kıyaslandığında büyük bir sıçramanın yaşandığı bir yıl olmuştur. 2017 senesinin üçüncü çeyreğinde %11,1'lik bir büyüme gerçekleşmiştir. Bunun meydana gelmesinde kredi fonu teşvikleri ve baz etkisinin rolü büyüktür. Yıllık büyüme ise potansiyeli aşıp %7,4'e ulaşmıştır (Yükseler, 2017, s. 1).

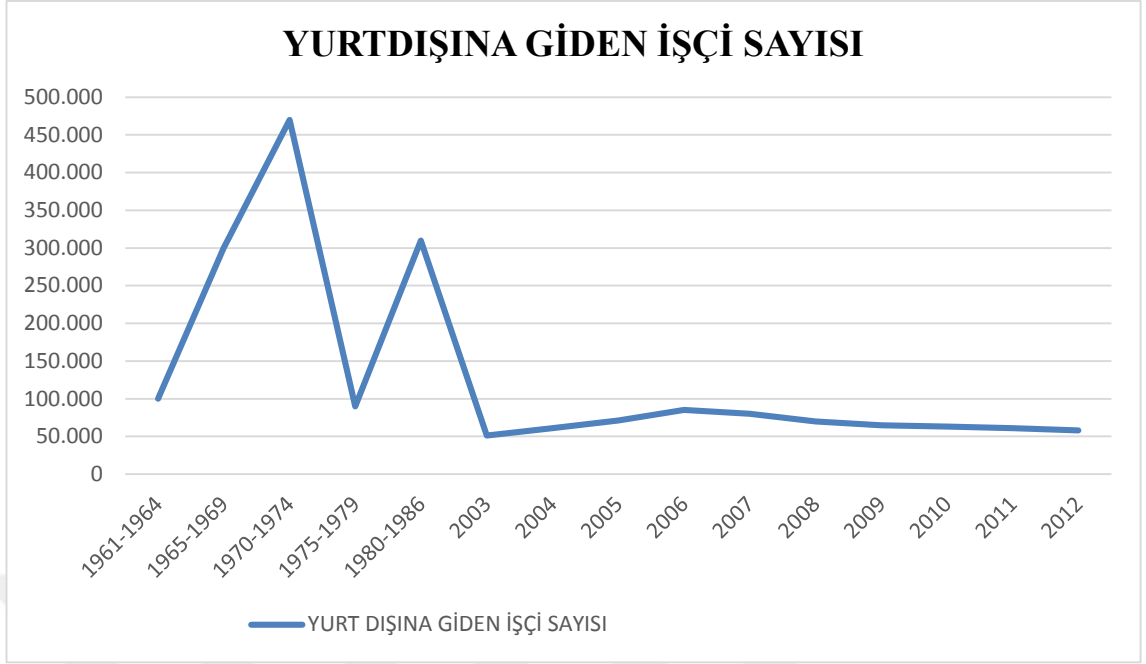
Son dönem ise sektörel bazda değerlendirildiğinde inşaat alanındaki büyümenin %8,8 ile diğer alanlardan önde olduğu söylenebilir. Özellikle sanayi ve hizmet alanlarında yükselen bir trend varken tarım önemini kaybetmeye yüz tutmuş, 2017 yılı içerisinde GSYH içinde yalnızca %6'lık bir payla kendine yer bulabilmiştir. Ülkemizin ekonomi alanında büyümesine katkıda bulunan etkenleri sıralayacak olursak; düşük vergiler, ülkelerin ithalatlarındaki yükselmeler, taşeronların kadrolara alınması, genişletici maliye politikasının uygulanmaya konması ile iç talepte artışlar yaşanması, devletin istihdama vermiş olduğu desteklerden söz etmemiz mümkündür (Eğilmez, 2018, s. 1).

2.5. Türkiye Ekonomisinde İşçi Gelirlerinin Tarihsel Gelişimi

Avrupa'da büyük buhranın ve savaşların yaralarının sarılmasıyla hızlı bir sanayileşme dönemine girilmiştir. Sanayileşmenin baş göstermesi ve emek isteyen yoğun iş kollarının yaygınlaşmasıyla işgücü ihtiyacı doğmuştur. Bu dönemde de ülkemizin ekonomik durumu ve demografik özellikleri sonucunda iş gücünde bir fazlalık meydana gelmiştir. Bu durum 1960'lı yıllardan itibaren Türkiye'nin diğer ülkelere işçi göndermesini hızlandırmıştır (Çan, 2010, s. 1).

Türk işçilerin ilk adresi Almanya olmuştur. O dönemde iktidar partisi olan Milli Birlik Komitesi Hükümeti işçilerin yurtdışına gitmelerinin önünü açan uygulamalarda bulunmuştur (Ünver, 2008). İşçi göçlerinin düzenlenmesi sırasında ülke ekonomisinin gelişmesi ilk sıradaki hedef olarak belirlenmiştir. İşçi döviz havaleleri Türkiye için beklenen katkıyı sağlayamamıştır. Ancak ödemeler dengesindeki açığı finanse eden bir araç olarak uzunca bir dönem Türk maliyesi için önemli gelir kalemi görevini üstlenmiştir (Tilbe, 2016, s. 94).

Türkiye'den yurtdışına yapılan göçler 1960-1973 arası ve 1973 sonrası olmak üzere iki başlık altında incelenebilir (Nakhoul, 2014, s. 91). Başlangıçta istihdam amacıyla yurtdışına giden işçilerin tek amacı yeterli parayı biriktirip ülkelerine geri dönmek olmuştur. Bu yüzden de genellikle ailelerini artlarında bırakmışlardır (Kadir, 2015). 1970'li yıllardan başlayarak Avrupa'ya gidenler kalıcı hale gelmeye, gittikleri yerlere yerleşmeye başlamışlardır. Bu da Türkiye'ye gönderilen gelirlerin akışını kesmiştir (Artukoğlu, 2005).

Şekil 2. 4: Yurtdışına Giden İşçi Sayısı

Kaynak: (TUİK, 2019).

Yurtdışına giden işçi sayısında grafikten de görüleceği üzere bazı yıllarda yükseliş bazı yıllarda ise düşüşler yaşanmıştır. En yüksek göçün yaşandığı yıllar 1970’li yıllar olarak gözlemlenmiştir. 2008 yılından itibaren ise bir yurtdışına giden işçi sayılarında bir düşüş yaşanmıştır. İşçi gelirleri ülkemiz için önemli bir döviz kaynağı haline gelmiş, işgücü göçü DPT beş yıllık kalkınma planında yerini almıştır (Artukoğlu, 2005, s. 15).

2004 yılı itibariyle TCMB brüt döviz rezervlerinin yarıdan fazlasını oluşturmaktadır. Özellikle 1970’li ve 1980’li yıllarda Türkiye’nin elde ettiği bu girdiler, dış ticaret açığını büyük oranda karşılamış ve ülke ekonomisini olumlu yönde etkilemiştir (Artukoğlu, 2005, s. 95).

Ülkemiz işverenler ve işçiler açısından işçi göçünü kolaylaştırmak için Tablo 2.5’te gösterildiği üzere bazı ülkelerle belirli tarihlerde anlaşmalar imzalamıştır.

Tablo 2. 5: Yabancı Ülkelerle Yapılan İşgücü Anlaşmalarının yılları

Ülkeler	Yıllar
Almanya	1961
Avusturya	1964
Belçika	1964
Hollanda	1964
Fransa	1965
Avustralya	1967
İsveç (1983'de feshedilmiş)	1967
KKTC	1987
Katar	1986
Libya	1975
Ürdün	1982
Kuveyt	2008
Azerbaycan	2003

Kaynak: (Ailevecalisma, 2014).

Türkiye'den yurtdışına yapılan işçi göçleri incelendiğinde son on yıllık periyotta sayıca en çok işçi gönderilen ülkelerin Türkmenistan, Katar, Afganistan, Cezayir, Libya, Azerbaycan, Fas, Rusya, Irak ve Suudi Arabistan olduğu ortaya çıkar. En çok Türk bulunduran ülkeler ise Almanya, Fransa ve Hollanda'dır (Kadir, 2015).

Yurtdışına emeklerini satıp belirli gelir sağlayan işçilerin ülkemize gönderdikleri gelirler ülke ekonomisinin kalkınmasında önemli role sahiptir. Türk ekonomisine döviz girdisi anlamında da katkıları yadsınamaz (Ünver, 2008).

1964 yılından bu yana yurtdışına çalışmaya giden Türk vatandaşları bir miktar para kazanıp ülkelerine geri dönme niyeti içinde olmuştur. Bu durum da tüketim yapılarını değiştirmelerinin önünde bir engel oluşturmuştur. İşçiler kazançlarının büyük kısmını tasarruf etmiş ve ülkelerine yollamıştır. 1966 yılına gelindiğindeyse Almanya'da yaşanan

ekonomik durgunluk işçi alımlarını negatif yönde etkilemiş ve işçi gelirlerini önemli ölçüde azaltmıştır (Alper, 2005, s. 35-37).

1964 ile 1969 yılları arasındaki beş yıllık periyotta ortalama 100 milyon dolar civarı olan işçi gelirleri, 1970'lerin başlarından itibaren bir milyar doları aşmıştır. Özellikle 1970-1974 arası Türk Lirasının devalüasyonu işçi gelirlerindeki belirgin artışı getirmiştir (Tilbe, 2016, s. 95).

Ancak 1976'dan 1978'e kadar olan dönemde kur ayarlamasına gidilmesi işçi gelirlerinin karaborsada bozdurulmasına sebebiyet vermiş ve dövizde artış yaşanmamıştır (Alper, 2005). Fakat aynı kişiler yanlarında döviz buldurmak yerine döviz tevdiat hesapları açmış ve elde ettikleri döviz bankalarda tutmaya başlamıştır. Bu hesapların varlığı ülkemize giren döviz miktarını yukarı yönde hareketlendirmiştir (Artukoğlu, 2005, s. 26).

1979'da ikili kur döviz politikasının uygulanması ve 1980'de TL'nin yeniden değer kaybına uğraması işçi gelirlerini arttırmıştır. Bununla birlikte Arap ülkelerine doğru olan hareketlilik ve ticari bankaların Avrupa'da şube açması da diğer etkenlerdir. 1980'lerin sonuna doğru işçi gelirlerinde bir azalma gözlenmiştir. Almanya'da işçilere yönelik birtakım olanaklar sunulması, Türk işçilere teşvik primleri uygulanması bunda etkili olmuştur. Bu yüzden artık döviz destek değil yatırım amaçlı gönderilmeye başlamıştır. 1998 yılında işçi gelirleri 5,4 milyar dolar ile zirveye ulaşmıştır. Ancak bu aynı zamanda bir kırılma noktası olmuş ve işçi dövizleri bir daha hiçbir zaman aynı seviyeyi yakalayamamıştır (Alper, 2005, s. 38).

Bu alanda yapılan çalışmalar resmi işçi gelir akışına uymasına rağmen 2003 yılı sonrası toplanan verilerde bir kopukluk görülmüştür. Ayrıca TCMB 2004'den itibaren işçi döviz gelirlerini turizm gelirleriyle birlikte ele almaya başlamıştır. Bu da önceki dönem verilerle karşılaştırmanın elverişli olmadığı sonucunu ortaya koyar.

Mouhoud vd. (2006) yaptıkları çalışmaya göre Kasım 2000 ile Şubat 2001 dönemi arasındaki ekonomik bunalım işçi gelirlerinde meydana gelen azalmayı açıklayabilir. 2011 yılında 1,045 milyar dolar olan işçi döviz gelirleri, altı yıl sonra 145 milyon dolar azalma göstermiştir. Bunun arkasında yatan sebepleri anlamak için pek çok çalışma yapılmıştır. Genel kanı ülkenin yaşadığı krizin işçilerin ekonomiye olan güvenini sarstığı ve dövizleri yatırım amaçlı göndermekten vazgeçmelerine sebep olduğu yönündedir.

Uygulanan politikaların ekonomik dalgalanmalardan etkilenmesi de bu gelirlerin azalmasını açıklayan bir başka sebep olarak gösterilebilir.

2.6. İşçi Gelirlerinin Küresel Değerlendirilmesinde Türkiye'nin Yeri

Dünyada çeşitli sebepler yüzünden insanlar ülkeler arası bir hareketlilik içindedir. Bu insanların ulus ötesi hayatlar sürdürdüğünü söyleyebileceğimiz gibi bu grubun belirli bir miktarda döviz akışı sağladığından da bahsedebiliriz. İşçi gelirleri özellikle 2008 ile 2011 yılları arasındaki dönemde dünyayı etkisi altına alan ekonomik krizden olumsuz etkilenmiştir (Ünlü, 2014).

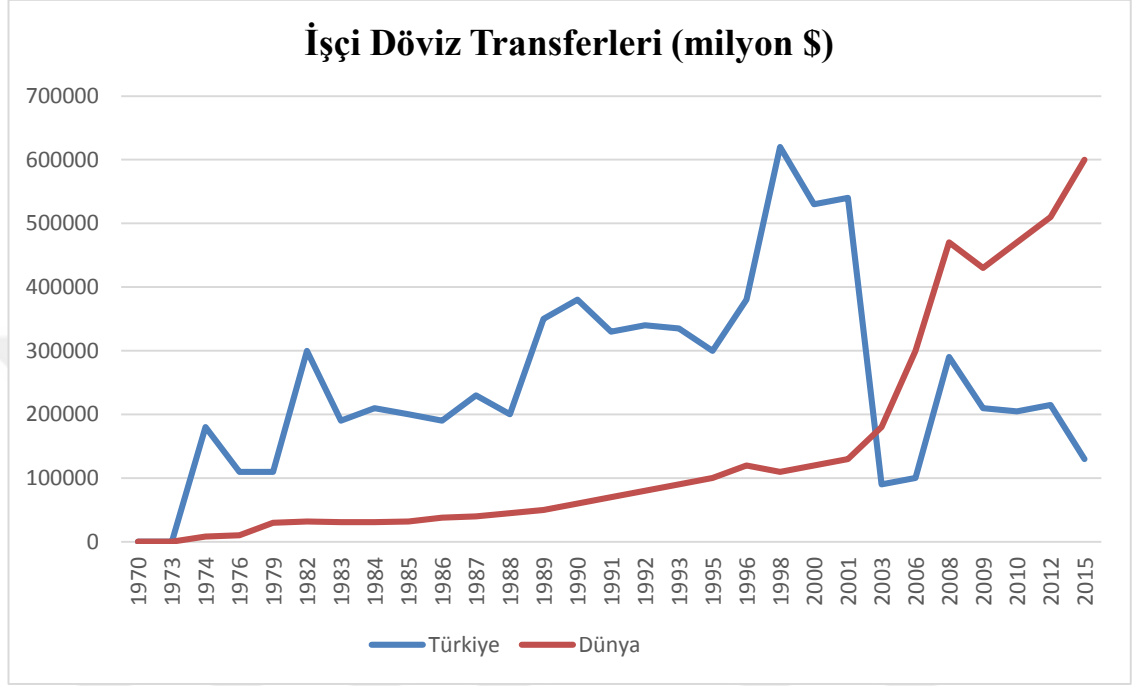
İşçi gelirlerini alan ülkeler açısından düşünüldüğünde de bu ülkelerdeki ekonomik durumun işçi gelirlerinin havalelerine yansıdığını söylemek doğru olur. Bu dönemde transferlerde durgunluk yaşanmış veya stabilize olmuştur. Krizin sona erdiği 2011 yılında döviz akışının birçok ülkede yükselişe geçtiğini söylemek mümkündür. Son on yıllık veriler incelendiğinde yurtdışından gönderilen gelirlerde 3 kat artış yaşandığı görülebilir. İşçi gelirlerinin global ekonomi için çok büyük önem arz etmediği kabul edilmiş olsa da, dünya bankası verileri bunun aksini göstermektedir (Ünlü, 2014).

Avrupa'da en çok işçi dövizinin transfer edildiği ülke Ukrayna'dır. Dünyada en fazla işçi geliri transfer edilen ülke ise Hindistan'dır. Amerika kıtası ele alındığında döviz girişinde rekor bir rakama ulaşan ülke 16,4 milyar Dolar ile Meksika'dır. Afrika'nın tamamı için 15,6 milyar Euro'dan söz edebiliriz. Tacikistan gibi görece küçük ekonomilerde ise işçi gelirlerinin ulusal gelirden payı oldukça büyüktür. (Ünlü, 2014).

Filipinler'de işçi döviz gelirleri önemli bir yere sahiptir. Bu durum cari işlem dengesinde fazlalığa yansımaktadır. Böylelikle Filipinler dış ticaret açığı olmasına rağmen 2016 yılında 600 milyon dolar cari işlem fazlalığı vermiştir. Ürdün ise sürekli açık veren ve dışa bağımlı bir ülke konumundadır. İşçi gelirleri kullanılarak bu durum kontrol altına alınmaya çalışılmaktadır (DEİK, 2017, s. 4). Türkiye açısından bu durumu değerlendirirsek 2012 yılının altını çizmek gerekir. Çünkü çalışma izni bu tarihte verilmiştir ve bu da ülkemizin ekonomik etkinliklerini arttırmıştır (Ünlü, 2014).

Türkiye'de işçi gelirleri özellikle ekonomik krizlerin yoğun yaşandığı dönemlerde kesintiye uğramıştır. Fakat son zamanlarda Suriyeli göçmenlerin ülkemize gelişiyle var olan göçmen sayısı artmış ve bu da Türkiye üzerinden döviz trafiğini iki yönlü olumlu

anlamda etkilemesi beklenmektedir (Tilbe, 2016, s. 96). IFAD (2015) verilerine göre Türkiye ekonomisinin %84'üne karşılık gelen bir miktarının Avrupa ülkelerinden geldiği görülmektedir. Bu yüzde içinde Almanya'nın payı neredeyse gelen miktarın yarısı kadardır (%48).

Şekil 2. 5: İşçi Döviz Transferleri

Kaynak: (Worldbank, 2015).

Türkiye'ye en fazla işçi geliri gönderilen ülkenin Almanya olduğu ve ikinci sırayı Fransa'nın aldığı bilinmektedir. Birleşik Krallık son zamanlarda bir miktar artış gösterse de totalde değerlendirildiğinde en az döviz gönderilen ülke olarak son sırada yer almaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. METOT

3.1. Panel Veri Analizi

İşçi dövizlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini incelemek için 34 ülkeden alınan dengeli panel veri analize tabi tutulmuştur. Panel veri analizi yatay kesit ve zaman serilerinin birlikte kullanarak uygulamalı araştırmalar yapmakta oldukça yaygın kullanılan bir yöntemdir. Panel veriyi toplamak için zaman içerisinde aynı sektörleri, bireyleri, ülkeleri vb. izlenir. Panel veri toplamanın en önemli sebebi gözlemlenmeyen etki ya da sabit etki olarak isimlendirilen (burada a_i olarak ifade edilmiştir) değişkenin açıklayıcı değişkenlerle korelasyonuna izin vermektir. a_i Değişkeni bağımsız değişkeni etkileyen tüm gözlemlenmemiş ve zaman içerisinde sabit kalan faktörleri yakalamaktadır. Panel veri analizinde, bağımlı değişkeni etkileyen gözlemlenmemiş faktörler iki tipten oluşur. Bunlar sabit olanlar ve zaman içinde değişenler. Sabit olanlara sabit etki (a_i) denirken zaman içinde değişenlere hata terimi $u_{i,t}$ sıra dışı hata veya zamanla değişen hata olarak adlandırılır. Çünkü zamanla değişen ve bağımlı değişkeni etkileyen gözlemlenemeyen faktörleri temsil etmektedir. k tane açıklayıcı değişkeni olan genel bir panel veri regresyonu aşağıdaki gibidir:

Her i için,

$$y_{it} = \beta_1 x_{it1} + \beta_2 x_{it2} + \dots + \beta_k x_{itk} + a_i + u_{it}, t = 1, 2, \dots, T.$$

i , kişi, firma, sektör, ülke ve benzeri yatay kesiti temsil ederken, t zaman dönemini yani zaman serisini ifade etmektedir. Burada β_1, \dots, β_k olan katsayılar En Küçük Kareler yöntemine göre tahmin edilmeye çalışılır. Yalnız EKK yöntemine göre zamanla değişen hata terimi $u_{i,t}$ ile a_i sabit etkilerin açıklayıcı değişkenlerle korelasyonuna izin verilmez. Diğer bir deyişle EKK göre temel varsayım $Cov(u_{i,t}, X_{ij})=0$ ve $Cov(a_i, X_{ij})=0$ olmalıdır. Gözlemlenmeyen etki olan a_i açıklayıcı değişkenlerden herhangi biri ile korelasyonluysa tahmincilerin sapmalı ve tutarsız olmasına neden olur. Sapmasız ve

tutarlı tahmin ediciler için iki tane Panel veri modeli vardır. Bunlar Sabit Etkiler (SE) ve Rassal Etkilerdir (RE). Eğer $v_{i,t} = a_i + u_{i,t}$ birleşik hata olarak yazılırsa, EKK göre $Cov(v_{i,t}, X_{i,tk}) = 0$ olmalıdır. Sabit Etkilere göre, a_i 'nin $X_{i,tk}$ ile korelasyonlu olduğu varsayılır dolayısı ile $Cov(v_{i,t}, X_{i,tk}) \neq 0$ olur. Dolayısı ile Sabit Etkiler modelindeki temel amaç gözlemlenmeyen etki olan a_i 'nin regresyondan çıkarılmasıdır. Bunun için, Sabit Etkiler yönteminde genel panel veri regresyonu aşağıdaki gibi ise,

$$Y_{i,t} = \beta_0 + \beta_1 X_{i,t1} + \beta_2 X_{i,t2} \dots X_{i,tk} + a_i + u_{it} \quad t=1,2,\dots,T \quad (1)$$

Şimdi, her i için bu eşitliğin zamana göre ortalamasını alalım,

$$\bar{Y}_i = \beta_1 \bar{X}_{i1} \dots \beta_k \bar{X}_{ik} + a_i + \bar{u}_{it} \quad (2)$$

a_i ' zamana göre sabittir ve her iki regresyonda da görülmektedir. Şimdi her bir t için, ortalamasını aldığımız regresyonu (2) ilk regresyondan çıkardığımızda (1), şunu elde ederiz.

$$Y_{it} - \bar{Y}_i = \beta_1 (X_{it1} - \bar{X}_{i1}) + \beta_2 (X_{it2} - \bar{X}_{i2}) \dots \beta_k (X_{itk} - \bar{X}_{ik}) + u_{it} - \bar{u}_i$$

Görüldüğü gibi birincil fark alınarak her iki regresyonda da sabit terim olan gözlemlenmeyen etki a_i 'yi yok edebiliriz. Fark alındığında yeni regresyonumuz aşağıdaki gözlemlenmeyen etki olan a_i 'yi içermez. Böylece EKK yönteminin önemli varsayımını ihlal etmemiş oluruz ve sonuçlar sapmasız ve tutarlı olur. Diğer bir yöntemde Rassal Etkiler yöntemidir. Rassal Etkiler yöntemine göre gözlemlenmeyen etki olan a_i 'nin açıklayıcı değişkenlerden hepsi ile korelasyonsuz olduğu varsayılır. Rassal Etkiler, Sabit Etkilere göre daha iyi sonuçlar verir çünkü Rassal Etkilerde zamana göre değişmeyen gözlemlenmeyen etkiler regresyondan çıkarılmaz.

Lagrange Multiplier (LM) Test Ve Hausman (1978) Testi hesaplamalara başlamadan önce uygulanmıştır. LM testin amacı ülkeler arasında rassal etkilerin var olup olmadığını tespit etmektir. LM Test, geçersiz hipotez olan $H_0 = \sigma_a^2 = 0$ 'ın alternatif hipoteze $H_1 = \sigma_a^2 \neq 0$ test edilmesidir. Eğer geçersiz hipotez reddedilirse ülkeler arasında rassal etkilerin varlığından söz edilir ve panel veri analizi yapmak uygundur aksi halde ülkeler arasında rassal etkilere rastlanmaz ve panel veri analizi yapmanın bir anlamı

yoktur. Hausman (1978) Testi ise, Rassal Etkilerin mi yoksa Sabit Etkilerin mi daha üstün olduğuna karar vermek için uygulanan bir testtir. Eğer Hausman (1978) Testi reddedilemezse bu RE ve SE modellerinin birbirleriyle benzer sonuçlar verdiğinin göstergesidir. Eğer Hausman (1978) Testi reddedilirse gözlemlenemeyen etki olan a_i 'nin açıklayıcı değişkenlerden en az biri ile korelasyonlu olduğu dolayısı ile RE modelinin kullanmanın uygun olmadığı SE modelinin tahmin edicilerinin daha güvenilir olduğu anlamına gelir.

3.2. Veri

Ampirik hesaplamalarda kullanılmak üzere, Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla (GSYH), Büyüme oranları ve bağımlı değişken olarak alınmıştır. Çalışmanın asıl bağımsız değişkeni işçi dövizleridir. Bunun dışında regresyona büyümeyi etkileyebilecek kontrol değişkenleri eklenmiştir. Bu değişkenler sırasıyla dışa açıklık, enflasyon oranları, beşeri sermaye, teknoloji, yurt içi yatırımlar ve GSYH'dir.

Dışa açıklık ülkelerin ihracat değerleri ile ithalatlarının toplamının GSYH bölünerek elde edilmiştir. Beşeri sermayeyi temsilen toplam işgücü içerisinde kadınların işgücüne katılım oranları alınmıştır. Teknolojik gelişmeyi temsilen toplam imalat sanayi içerisinde ihraç edilen mallar arasında ihraç edilen yüksek teknoloji imalat malların oranı alınmıştır. Bunun dışında 2007 yılının sonlarında Amerika Birleşik Devletlerinde meydana gelen global ekonomik krizin büyüme üzerinde etkilerini saptayabilmek amacıyla 2008 ve 2009 yılları için kukla değişken kullanılmıştır.

Global ekonomik kriz gelişmiş ülkeleri 2008 yılında etkilerken gelişmekte olan ülkeleri 2009 yılında etkilediği bilinmektedir. Değişkenlerin hepsi dolar bazında ölçülmüştür. Gerek bağımlı gerekse bağımsız değişkenlerin hepsi Dünya Bankası İstatistiklerinden elde edilmiştir (worldbank, 2019). Aşağıda bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenler üzerindeki beklenen etkisi tablo yardımı ile verilmiştir.

Tablo 3. 1: Değişkenlerin Beklenen Etkisi

Değişkenler	Beklenen Etki
İşçi Dövizleri	(+/-)
Dışa Açıklık	(+)
Enflasyon	(-)
Beşeri Sermaye	(+)
Teknoloji	(+)
Yatırımlar	(+)
Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla (GSYH)	(+/-)

Yapılan literatür tarama sonucunda, birçok araştırmacı işçi dövizlerinin büyüme üzerinde olumlu etkilerini bulurken diğer birçoğu da işçi dövizlerinin büyüme üzerinde negatif etkilerini bulmuş yada hiç etkisini bulamamıştır. Dolayısıyla, işçi dövizlerinin büyüme üzerindeki etkisi belirsiz olup hala literatürde önemli bir araştırma konusudur. Bunun dışında, enflasyonun büyüme üzerindeki beklenen etkisi negatifken, beşeri sermayenin, dışa açıklığın, teknolojik gelişmenin ve yurtiçi yatırımların büyüme üzerindeki beklenen etkisi pozitifdir.

Romer modelinde GSYH meydana gelen artışın üretim faktörlerini daha çok pahalı yapacağını dolayısıyla büyümeyi olumsuz etkileyebileceği savunulmuştur. Bunun yanı sıra birçok araştırmacı GSYH meydana gelen artışın büyüme üzerinde pozitif etkilerine rastlamıştır. Dolayısıyla GSYH meydana gelen artışın büyüme üzerindeki etkisi de işçi dövizlerinde olduğu gibi belirsizliğini korumaktadır.

3.3. Ampirik Sonuçlar

2002-2014 yılları arasında, 34 tane gelişmekte olan ülke için panel veri analizi, işçi dövizlerinin büyüme üzerindeki etkilerini tespit etmek için analize tabi tutulmuştur. Hesaplamalara başlamadan önce LM test yapılmıştır.

LM test sonucuna göre ülkeler arasında rassal etkiler vardır. Yani panel veri analizi yapmak uygundur. Daha sonra, 34 ülkeden oluşan panel veri Rassal Etkiler ve Sabit Etkiler modellerine göre hesaplanmış ve sonuçlar aşağıdaki tabloda verilmiştir. RE ve SE sonuçları birbirinden oldukça farklı çıkmıştır. Hangi modele güvenileceği ise Hausman (1978) sonucuna bağlıdır. Hausman Test istatistiğine göre, Hausman Test % 1 kritik değerde reddedilebilmektedir. Hausman testin reddedilmesi, bizim RE ve SE sonuçlarının her ikisinin de benzer olmadığını ve SE sonuçlarının doğru olarak kabul edilmesi gerektiği sonucunu doğurmaktadır. Dolayısı ile, ampirik sonuçlar değerlendirilirken, biz SE modelinden elde ettiğimiz sonuçlara göre hareket edeceğiz ve bu sonuçlara güveneceğiz.

Tablo 3. 2: Panel Veri Sonuçları

Değişkenler	RE (Rassal Etkiler)	SE (Sabit Etkiler)
İşçi Dövizleri	-0.0007 (0.798)	0.0021 (0.569)
Dışa Açıklık	0.0094 (0.264)	0.0411 (0.007)**
Enflasyon	-0.0203 (0.490)	-0.0660 (0.042)*
Beşeri Sermaye	0.0448 (0.220)	0.4209 (0.005)**
Teknoloji	0.0109 (0.582)	-0.0123 (0.704)
Yatırımlar	0.1684 (0.000)**	0.1394 (0.000)**
Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla (GSYH)	-0.1642 (0.001)**	-0.3584 (0.000)**
2008 Yılı	-0.7256 (0.208)	-0.6288 (0.271)

2009 Yılı	-4.1228 (0.000)**	-4.0308 (0.000)**
Gözlem Sayısı	442	442
Grup sayısı	34	34
LM Test	Ch ² (01) = 65.90 Prob = (0.000)**	
Hausman Test	Ch ² (7) =29.34 Prob = (0.0006)**	

Not: Parantez içinde verilen değerler standart hataların olasılık değerleridir. ** % 1 kritik değeri temsil ederken * % 5 kritik değeri temsil etmektedir.

RE ve SE modellerine baktığımızda, her iki modelde de işçi dövizlerinin büyüme üzerinde etkisine rastlanmamaktadır. Yalnız RE modelinde yatırımlar büyümeyi pozitif etkilerken GSYH büyümeyi negatif etkilemektedir.

RE modeli, SE modeline göre oldukça farklı sonuç vermekle beraber sonuçları Hausman Testi sonucuna göre güvenilir değildir. Dolayısı ile sonuçları yorumlamak için SE modelini dikkate alacağız. SE modeline döndüğümüzde, büyümeyi dışa açıklık, beşeri sermaye ve yatırımlar pozitif etkilerken, GSYH ve enflasyon negatif etkilemektedir.

Dışa açıklık, beşeri sermaye ve yatırımlar büyümeyi %1 kritik değere göre pozitif etkilemektedir. Enflasyon büyümeyi % 5 kritik değere göre negatif etkilerken, GSYH büyümeyi % 1 kritik değere göre negatif etkilemektedir. Dışa açıklık, beşeri sermaye ve yatırımların büyüme üzerindeki olumlu etkisi beklenen bir durumdur.

Bulgularımıza göre, ülkeler dışa ne kadar açık olursa, ihracat ve ithalatın GSYH içindeki payı ne kadar artarsa büyüme kaçınılmaz olmaktadır. Bunun dışında beşeri sermayede meydana gelen artışlar ve yatırımlardaki artışlar ülkelerin üretim kapasitesini artırmakta ve büyümeyi olumlu yönde etkilemektedir.

Enflasyonun büyüme üzerindeki negatif etkisi şaşırtıcı değil beklenen bir durumdur. Zira enflasyon, üretimde kullanılacak üretim faktörlerinin daha pahalı hale getirmekte ve üretimi olumsuz yönde etkilemektedir. Dolayısı ile ampirik sonuçlarımıza

göre, 34 ÷lkedeki büyüme oranları ile enflasyon arasında güçlü bir negatif ilişki bulunmuştur.

Global ekonomik krizin büyüme üzerindeki etkilerini saptamak için koyduğumuz kukla değişkenlere baktığımızda 2008 yılının ekonomik büyüme üzerinde herhangi bir etkisine rastlanmazken 2009 yılının ekonomik büyüme üzerinde negatif etkisine rastlanmıştır. Diğer bir deyişle, 2008 yılında meydana gelen global ekonomik kriz, çalışmada ele aldığımız gelişmekte olan ÷lkelerin ekonomik büyüme oranlarını negatif yönde etkilemiştir. Bundan başka, SE modeline göre, diğer bağımsız değişkenler ile büyüme arasında herhangi bir ilişkiye rastlanmamaktadır.

SONUÇ

Bu Tezin amacı Arnavutluk, Ermenistan, Azerbaycan, Belarus, Bolivya, Brezilya, Bulgaristan, Kamerun, Çin, Kolombiya, Fildişi Sahili, Dominik Cumhuriyeti, Mısır, Gürcistan, Guatemala, Hindistan, Jamaika, Ürdün, Kazakistan, Kırgızistan, Makedonya, Malezya, Mauritius, Meksika, Moldova, Fas, Namibiya, Pakistan, Panama, Peru, Filipinler, Romanya, Rusya, Senegal, Tayland, Tunus ve Türkiye dâhil 34 tane gelişmekte olan ülke için ekonomik büyüme oranları ile işçi dövizleri arasındaki ilişkiyi 2002-2014 yılları arası panel veri analizi kullanarak tespit etmektir.

Büyüme ile işçi dövizleri arasındaki ilişki birçok çalışma yapılmış olmasına rağmen literatürde hala belirsizliğini korumaktadır. Dolayısı ile çalışma bu alanda literatüre yeni bir katkıda bulunacaktır.

Yapılan panel veri analizine göre, SE modelinin sonuçları anlamlı olarak kabul edilmiş ve yorumlanmıştır. SE modeli sonuçlarına göre, 34 ülkedeki ekonomik büyüme ile işçi dövizleri arasında herhangi bir ilişkiye rastlanmamıştır. Yalnız çalışma, kontrol değişkeni olarak regresyona konulan diğer değişkenlerin ekonomik büyüme üzerinde etkilerini saptamıştır. Çalışma bulgularımıza göre, dışa açıklık, beşeri sermaye, yatırımlar büyüme oranlarını pozitif etkilerken, enflasyon ve GSYH büyüme oranlarını negatif etkilemektedir.

Ampirik sonuçlara göre, bu ülkeler için politika analizi geliştirilebilir. Çalışmaya konu olan ülkeler dışa açıldıkça, beşeri sermayeye ve yatırımları geliştirici politikalar izledikçe büyüme oranlarını artırabilir. Politika koyucular ihracat ve ithalatı geliştirici teşvik paketleri hazırlayabilir. Ülkelerin dış dünya ile bağları ne kadar kuvvetli olursa ekonomik büyüme de kaçınılmaz olmaktadır. Bu ülkeler aynı zaman da eğitime önem vermeli iyi yetişmiş insan sermayesinin işgücüne katılım oranını arttıracak politikalar izlemelidir. Ülke içerisindeki yatırımları artırıcı teşvik paketleri oluşturmalı ve hem yerel hem de yabancı üreticiyi daha çok yatırım yapmaya teşvik edilmelidir.

İşçi döviz geliri oluşmasına sebebiyet veren çalışanların emeklilik dönemlerini ana vatanlarında geçirmeleri için çeşitli teşvikler ve imkânlar sunularak yatırımlarını burada yapmaları için ikna edilebilirler. Bunun sonucunda ülkesine geri dönenlerin birikimlerini de beraberinde getirmesi ile birlikte ekonomik olarak döviz girdisinde artış meydana gelecek ve birikimlerini yeni iş alanlarında kullanmaları neticesinde ise istihdam tarafında

pozitif etkide bulunması beklenecektir. Diğer ülkelerde çalışmış olmanın işçiler açısından sadece ekonomik sonuçlar doğurduğunun söylenmesi pek doğru olmayacaktır. Diğer ülkelerde çalışmış olmanın en büyük kazanımları arasında bilgi birikimi ve farklı kültürler ve pazarlar konusunda bilgi sahibi olmak da bulunmaktadır.

Bilgi birikimleri ile kurdukları yeni işlerinde çalışanlarına tecrübelerini aktaran, dış ülkelerdeki bağlantıları ile ithalat ve ihracat açısından adeta bir köprü görevi görecektir ve ticaret ağının gelişmesinde birer elçi görevi göreceklerdir. Teknolojik açıdan çalıştıkları yerlerdeki gelişimi görüp ülkemizin pozitif ve negatif alanları hususunda birçok bilgi edinilebilecek bilgi danışmanları olarak değerlendirilebilirler.

Diğer ülkelerde çalışan işçilerin bir diğer pozitif etkide bulunma yöntemleri de turizm alanında gerçekleşebilir. Diğer ülke vatandaşları ile aynı ortamda bulunurken Türkiye'nin turistik özellikleri anlatılarak tatillerini ülkemizde geçirmeleri için tavsiyelerde bulunabilirler. Ülkemizin üç tarafının denizlerle çevrili olması turistler için etkileyici bir sebep olsa da, birçok tarihi yapıya ev sahipliği yapıyor olmamızda turistler için farklı bir cezbedici sebeptir. Tüm bunların sonunda ülkemize gelen turist sayısında artışlar gerçekleşecek ve ülkenin döviz girdisinde artışlar meydana gelecektir. Bu durum ekonomik olarak cari dengede olumlu sonuçlar meydana getirecek ve istihdam açısından da pozitif etkileri gözlemlenecektir.

İşçi döviz gelirlerinin pozitif etki ettiği alanların artırılması ve etki ettiği alanlardaki etkilerinin geliştirilmesi için çalışmalar yapılırken, negatif bulguların da etkisinin azaltılması için çeşitli çalışmalar yapılmalıdır. Bu çalışmalar arasında, negatif etkilenen GSYH büyüme oranlarının negatifliğinin ortadan kaldırılması ve hatta belki de pozitif dönüşürülmesi için bir takım uygulamalar geliştirilebilir. İşçi döviz gelirlerinin sebebiyet verdiği hane halklarındaki çalışma ve üretim azalmasının ortadan kaldırılabilmesi, bu olumsuzluğun telafi edilmesi için dövizlerin çeşitli yatırım ve istihdam alanlarına yönlendirilmesi sağlanabilir.

Bu teşvikler yastık altı diye tabir edilen, ekonomiye dâhil edilmeyen birikimlerin yatırımlara ve ekonomik döngüye dâhil edilmesi amaçlı yapılmalıdır. Yurt dışın çalışanlara döviz gelirleri karşılığı politika faizinin üzerinde bir faiz oranı verilebilir. Bu yöntem ile bankalara yatırılan dövizler çarpan etkisi yaratarak kredi dönüşümü ile yeni yatırımcılara imkân sağlayacaktır. Var olan yatırımcıların bu kredileri kullanması

durumunda ise yine yatırımlar yapılacak ve ekonomik büyümeye pozitif etki etmesi beklenirken istihdam açısından da yeni olanaklar oluşturacak ve işsizlik sayısında azalmaların olması söz konusu olacaktır.

Enflasyon yönündeki negatif oluşumun önüne geçilmesi için, ülkeye gelen dövizlerin talep artışına sebebiyet vermemesi için yatırım ve üretim artışına yönlendirilmesi bu durumun negatifliğini minimize edecektir. Gelişmekte olan ülkeler üzerinde yapılan araştırmalarda kesin bir yargıya ulaşılamazken, negatif etki alanlarının etki değerinin düşürülmesi ve pozitif etki alanlarının geliştirilmesi sonucu daha kesin ve olumlu sonuçların ortaya çıkmasına zemin hazırlayacaktır.

KAYNAKÇA

Acar, Yalçın (1990). *Büyüme Teorileri* (1.Baskı). Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi.

Acar, Yalçın (2008). *İktisadi Büyüme ve Büyüme Modelleri* (5. Baskı). Bursa: Dora Yayıncılık.

Acosta, Pablo A.; (2006), Labor Supply, School Attendance, and Remittances from International Migration: The Case of El Salvador (No. 3903), *World Bank Policy Research Working Paper*, Washington: World Bank.

Adams, Richard H.; (1998), “Remittances, Investment, and Rural Asset Accumulation in Pakistan”[Pakistan'da Para, Yatırım ve Kırsal Varlık Birikimi]. *Economic Development and Cultural Change*, University of Chicago Press vol.47 (1), pp.155-173.

Adelman, Irma, (1961), *Theories of Economic Growth and Development*. Stanford: Stanford University Press.

Adelman, Irma and J. Edward TAYLOR; (1990), “Is Structural Adjustment with a Human Face Possible? The Case of Mexico” [İnsan Yüzüyle Yapısal Uyum Mümkün Mü? Meksika Örneği]. *Journal of Development Studies*, 26, pp.387–407.

Ahmed, Junaid, Zaman, Khalid, Shah, Ali, Iqtidar (2011) “An Empirical Analysis Of Remittances-Growth Nexus İn Pakistan Using Bounds Testing Approach” [Sınır Testi Yaklaşımını Kullanarak Pakistan'daki Havale-Büyüme Bağıntısının Ampirik Bir Analizi]. *Journal of Economics and International Finance* vol. 3(3), 176-186.

Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2014). <https://www.ailevecalisma.gov.tr/media/1341/isgucuanlasmalari.pdf>. Erişim tarihi: 10.11.2019.

Akkoyunlu, Şule, Siliverstovs, Boriss (2013). The Role of Remittances for Economic Growth: Evidence for Turkey.

https://www.researchgate.net/profile/Sule_Akkoyunlu/publication/257994310The_Role_of_Remittances_for_Economic_Growth_Evidence_for_Turkey/links/54eccb4c0cf2465f533%20037dd/The-Role-of-Remittances-for-Economic-Growth-Evidence-for-Turkey.pdf Erişim tarihi: 10.11.2019.

Aktaş, Tuba (2013), “Türkiye Ekonomisi’nde İktisadi Büyüme ve Temel Belirleyicileri”, (Editör: Güler Günsoy, Zeynep Erdinç). *İktisadi Büyüme*. (192-217) Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.

Aktaş, Tuba, Munise (2014), “Göç Olgusu Ekonomik Kalkınmada İtici Güç Olabilir Mi?” *Aksaray Üniversitesi İİBF Dergisi*, 7 (1), 37-48.

Alkan, Ufuk (2007). *Ödemeler Bilançosu Dengesi Ve Türkiye’de Bankacılık Sektörünün Ödemeler Dengesine Katkısının Analizi*, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü, İstanbul.

Alper, Murat, Ahmet (2005). *İşçi Dövizlerini Belirleyen Makro Ekonomik Etkenler: Türkiye Örneği*, (Uzmanlık Yeterlilik Tezi), Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası İşçi Dövizleri Genel Müdürlüğü, Ankara.

Ang, P., A (2007). Ivin Workers’ Remittances and Economic Growth in the Philippines.

https://www.researchgate.net/profile/Alvin_Ang/publication/4778184_Workers%27_Remittances_and_Economic_Growth_in_the_Philippines/links/0deec53c6b28c5340a000000/Workers-Remittances-and-Economic-Growth-in-the-Philippines.pdf Erişim tarihi: 10.11.2019.

Apaydın, Ferhat (2013), *Büyümenin Ekonomi Politikası: Türkiye Örneği*, (Yüksek Lisans Tezi), Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum.

Arı, Ayşe, Özcan, Burcu (2011), “İşçi Gelirleri Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Dinamik Panel Veri Analizi”, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 38, 101-117.

Arı, Erkan, Yılmaz, Ayşegül (2017), "Examination of Affecting Variables for Youth Unemployment with Cointegration Analysis"[Genç İşsizliği Etkileyen Değişkenlerin Eşbütünleşme Analizi ile İncelenmesi], *Alphanumeric Journal*, 5(2), 310-316.

Artukoğlu, Sökmen, Oğuzhan (2005). *Yurtdışı İşçi Tasarruflarının Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Banka Sistemi Ve Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri*, (Uzmanlık Yeterlilik Tezi), Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası İşçi Dövizleri Genel Müdürlüğü, Ankara.

Ay, A. (2007). *Tarihsel Süreç İçerisinde Türkiye'de Büyüme*, A. Ay içinde, *Türkiye Ekonomisi: Makroekonomik Sorunlar ve Çözüm Önerileri* (s. 3-53). Konya: Çizgi Kitabevi.

Baoua, Abdou, Moutari, Mahamane (2016), *Enflasyon Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Nijer İçin Zaman Serisi Analizi* (1971-2014), (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Barajas, Adolfo, Ralph Chamı, Dalia S. hakura and Peter Montiel; (2010), *Workers' Remittances and the Equilibrium Real Exchange Rate: Theory and Evidence* (WP/10/287), IMF Working Paper.

Bozkurt, Hilal (2007), *Zaman Serileri Analizi*, Ankara: Ekin Kitabevi.

Catrinescu, Natalia, Miguel Leon-Ledesma, Matloob Pıracha and Bryce Quillin; (2006), *Remittances, Institutions and Economic Growth* (No. 2139), IZA Discussion Paper.

Chamı, Ralph, Connel Fullenkamp and Samır Jahjah; (2003), *Are Immigrant Remittance Flows a Source of Capital for Development?* (01/189) , IMF Working Paper, Washington: IMF.

Çan Fatih Muhammed (2010) *Gurbetçi Dövizleri ve Türkiye*, https://fka.gov.tr/SayfaDownload/Gurbetci_Dovizleri.pdf Erişim tarihi: 10.11.2019.

Çelik, Birten (1999), *Türkiye'de İşçi Hareketlerinin Tarihsel Gelişimi (1800-1870)*. (Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri Ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir.

Çetinkaya, Turan, Ahmet (2014), *Türkiye Ekonomisinde Büyümenin Belirleyicileri 1975 2012*, (Yüksek Lisans), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Das, Anupam, Chowdhury, Murshed (2011). Remittances and GDP Dynamics in 11 Developing Countries: Evidence from Panel Cointegration and PMG Techniques. <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.232.9028&rep=rep1&type=pdf> Erişim tarihi: 10.11.2019.

DEİK (Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu). (2017). *Ürdün Ülke Bülteni*. <https://www.deik.org.tr/uploads/urdun.pdf> Erişim tarihi: 10.11.2019.

Demir, Selçuk (2015), *Bireysel Kredilerin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği*, (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Demirel, Kübra, A., (2015), *Asimetrik Nedensellik Testi Ve İhracat-Ekonomik Büyüme İlişkisi Üzerine Bir Uygulama*, (Yüksek Lisans Tezi), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Malatya.

Edwards, Alejandra Cox and Manuelita Ureta; (2003), International Migration, Remittances, and Schooling: Evidence from El Salvador (No. 9766.), NBER Working Paper.

Eğilmez, Mafi (2018). 2017 Yılı Büyümesinin Analizi. <http://www.mahfiegilmez.com/2018/03/2017-yl-buyumesinin-analizi.html> Erişim tarihi: 10.11.2019.

Eğilmez, Mafi (2015). Akp'nin Ekonomide 12 Yılı. <http://www.mahfiegilmez.com/2015/04/akpnin-ekonomide-13-yl.html> Erişim tarihi: 10.11.2019.

Eğilmez, Mafi (2017). GSYH, Büyüme, Oranlar ve Tuhafliklar. <http://www.mahfiegilmez.com/2017/04/yeni-seri-gsyh-ve-buyume-oran-uzerine.html> Erişim tarihi: 10.11.2019.

Ekinci, Behzat, Mehmet Türkiye Ekonomisinin 2016 Yılına İlişkin Değerlendirme.

http://www.artuklu.edu.tr/dosyalar/iktisat/arastirma_analiz/tr_ekon_analiz_16.pdf.

Erişim tarihi: 01.11.2019.

Erdoğan, Savaş (2006). *Türkiye'nin İhracat Yapısındaki Değişme Ve Büyüme İlişkisi: Koentegrasyon Ve Nedensellik Testi Uygulaması*. (Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Fajnzylber, Pablo and J. Humberto López; (2008), *Remittances and Development: Lessons from Latin America*, World Bank, Washington: World Bank.

Funkhouser, Edward; (1992), "Migration from Nicaragua: Some Recent Evidence" [Nikaragua'dan Göç: Bazı Son Kanıtlar], *World Development*, 20, pp.1209–1218.

Funkhouser, Edward (1995). "Remittances from International Migration: A Comparison of El Salvador and Nicaragua" [Uluslararası Göçten Para Kazanma: El Salvador ve Nikaragua'nın Karşılaştırması]. *The Review of Economics and Statistics*, vol. 77, issue 1, 137-46.

Göcen, Serdar (2017). Türkiye'nin 1990-2015 Dönemindeki Ekonomik Performansı Üzerine Bir Değerlendirme. *Marmara İktisat Dergisi* 1(1),61-76.

Gökçe, G. (2007). *Güçlü ve Zayıf Devlet Tartışmaları Bağlamında Türkiye*, Konya. Çizgi Kitapevi.

Haas, de Hein (2007). *Remittances, Migration and Social Development A Conceptual Review of the Literature*.

<http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.515.9483&rep=rep1&type=pdf>, Erişim Tarihi: 11.11.2019.

Hanson, Gordon H.; (2007), "Emigration, Remittances, and Labor Force Participation in Mexico" [Meksika'ya Göç, Para ve İş Gücü Katılımı], *Integration and Trade Journal* 27, pp. 73–103.

Hatiboğlu Zeyyat (2008). *Bilinen ve bilinmeyen Türkiye iktisadı* (1. Baskı) İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.

Hausman, Jerry. 1978. "Specification Tests in Econometrics" [Ekonometride Spesifikasyon Testleri] *Econometrica*. November, 46:6, pp. 1251–71.

Hiç, Mükerrerem (1975). *Büyüme Teorileri ve Gelişen Ekonomiler*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

IFAD (Uluslararası Tarımsal Kalkınma Fonu). (2015). *Sending Money Home: European Flows And Markets*.

https://www.ifad.org/en/documents/10180/3594696/money_europe.pdf/5ac7733f-39e6-4b1b-a1dc-f7038b5caa0b?version=1.2 , Erişim Tarihi: 10.11.2019.

İnal, Vedit (2013). *Büyüme Teorisinin Gelişimi ve Türkiye'nin Büyüme Sorunları* (1.Baskı) Efil Yayınevi.

Jongwanich, Juthathip. (2007), *Workers' remittances, Economic Growth and Poverty in Developing Asia and the Pacific Countries (WP/07/01)*, UNESCAP Working Paper.

Kadir Hoca (2015) *İşçi Göçü ve Özellikleri*. <https://kadirhoca.com/10/konu-anlatimlari-10/isci-gocu-gocleri-ve-ozellikleri-nedir/>, Erişim Tarihi: 01.11.2019.

Kapur, Devesh (2004). *Remittances: The New Development Mantra?* <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.489.955&rep=rep1&type=pdf> , Erişim Tarihi: 01.11.2019.

Karagöl, Tanas, Erdal (2013). *Ak Parti Dönemi Türkiye Ekonomisi*. Ankara: Pelin Ofset.

Karakayalı, Hüseyin (2002). *Makro Ekonomi* (4. Baskı). Manisa: Emek Matbaası.

Karluk, Rıdvan, S. (2009). *Cumhuriyetin İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisi'nde Yapısal Dönüşüm* (12.Baskı). Beta Yayıncılık.

Malthus, T. R. (1798). *An Essay on the Principle of Population, as it affects the future Improvement of Society, with Remarks on the Speculations of Mr. Godwin, M. Condorcet, and Other Writers* (London: J. Johnson 1798). 1st edition, <https://oll.libertyfund.org/titles/311> , Erişim Tarihi: 01.11.2019.

Marwan Elkhoury, (2007). *Credit Rating Agencies And Their Potential Impact On Developing Countries (186)* UNCTAD Discussion Papers, United Nations Conference on Trade and Development.

Marwan, Fakhzan, Nur (2011) *Macroeconomic Impacts Of Immigration In Malaysia: Trade, Remittances And Unemployment*. (Doktora Tezi). Durham Üniversitesi Orta Doğu ve İslam Araştırmaları Enstitüsü, İngiltere.

Mesnard, Alice; (2004), “Temporary Migration and Capital Market Imperfections” [Geçici Göç ve Sermaye Piyasası Sorunları]. *Oxford Economic Papers*, 56 (2), pp.242–262.

Monocole, <https://monocle.com/magazine/>, Erişim Tarihi: 01.11.2019.

Mouhoud Mouhoub El, Oudinet Joël, Unan Elif (2006). “*Migration and Remittances in the Mediterranean Basin: The Case of Turkey*” <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:8bfyFd48fgIJ:www.ibrarian.net/navon/paper/Migration+and+Remittances+in+the+Mediterranean+B.pdf%3Fpaperid%3D15634482+%&cd=3&hl=tr&ct=clnk&gl=tr>, Erişim Tarihi: 01.11.2019.

Mouhoud, Mouhoub, El, Oudinet, Joel, Unan Elif (2008). *Macroeconomic Determinants of Migrants' Remittances in the Southern and Eastern Mediterranean Countries*. https://warwick.ac.uk/fac/soc/pais/research/researchcentres/csgr/research/projects/ineq/cpn-wp4-ineq_mm_paper_4.pdf, Erişim Tarihi: 10.11.2019.

Mucuk, Mehmet (2015). *Makro İktisat Teori ve Türkiye Uygulaması* (2. Baskı). Konya: Billur Yayınevi.

Nakhoul, Tuğçe Elif. (2014). *Uluslararası İşgücü Göçü ve Türkiye* (Uzmanlık Tezi), T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Dış İlişkiler ve Yurtdışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Ankara.

Parasız, İlker (1998). *Türkiye Ekonomisi 1923'den Günümüze İktisat Ve İstikrar politikaları* (1.Baskı). Ezgi Kitapevi Yayınları.

Pradhan, Gyan, Mukti Upadhyay and Kamal Upadhyaya; (2008), “Remittances and Economic Growth in Developing Countries” [Gelişmekte Olan Ülkelerde Gelir ve Ekonomik Büyüme], *The European Journal of Development Research*, 20 (3), pp.497–506.

Pond, Bob and Barbara Mcpake; (2006), “The Health Migration Crisis: The Role of Four Organisation for Economic Cooperation and Development Countries” [Sağlık Göç Krizi: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Ülkeleri İçin Dört Örgütün Rolü] *The Lancet*, 367, pp. 1448–1455.

Rapoport, H. & Docquier, F. (2005), *The Economics of Migrants' Remittances*, *The Institute for the Study of Labor (No. 1531)*. IZA, Discussion Paper, Bonn.

Ratha, Dilip; (2003), *Workers' Remittances: An Important and Stable Source of External Development Finance' in Global Development Finance 2003*, Washington: World Bank.

Rostow, Walt W. (1992), *Theorists of Economic Growth from David Hume to the Present: with a perspective on the next century*. Oxford University Press: US.

Russell, Sharon Stanton (1986). “Remittances from international migration: A review in perspective” [Uluslararası Göç Para Birimleri: Perspektifte bir inceleme]. *World Development*, 1986, vol. 14, issue 6, 677-696.

Schiopu, Ioana C. and Siegfried, Nikolaus, (2006). *Determinants of Workers' Remittances: Evidence from the European Neighbouring Region*. *ECB Working Paper (No. 688)*. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=936947>, Erişim tarihi: 01.11.2019.

Selvi, Niyazi (2017). *Ekonomik Büyüme Ve Enerji Tüketimi Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği*. (Yüksek Lisans Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.

Serdengeçti, Süreyya. *2007 Yılı İtibari İle Türkiye Ekonomisinin Genel Değerlendirmesi*, TEPAV İstikrar Enstitüsü, Ankara.

<http://www.ilkg250.org.tr/documents/2007/13%20S%C3%BCreyya%20SERDENGEC%203%87T%C4%B0%20-%202007%20Y%C4%B1%C4%B1%20T%C3%BCrkiye%20Ekonomisi%20Genel%20De%C4%9Ferlendirmesi.pdf>, Erişim Tarihi:10.11.2019.

SETA, (2016). <https://www.setav.org/>Erişim Tarihi: 01.11.2019.

Sönmez, Mustafa (2004). *Türkiye' nin 80 Yılı* (1. Baskı). İstanbul: Mega Ajans.

Sungur, Onur (2015). “2000 Sonrası Türkiye Ekonomisi: Büyüme, Enflasyon, İşsizlik, Borçlanma ve Dış Ticarete Gelişmeler. Toplum ve Demokrasi”, *Tematik Yazılar, Toplum ve Demokrasi*, 9 (19-20), 243-269.

Stahl, Charles W. and Fred Arnold; (1986), “Overseas Workers’ Remittances in Asian Development” [Asya Kalkınmasında Yurtdışı İşçi Gelirleri], *International Migration Review*, 20 (4), pp. 899–892.

Stark, Oded and Robert Lucas; (1988), “Migration, Remittances and the Family” [Göç, Para Havası ve Aile], *Economic Development and Cultural Change*, 36 (3), pp. 465–481.

Şahin, Hüseyin (2002). *Türkiye Ekonomisi* (7. Baskı). Ezgi Kitabevi Yayınları.

Şanlı, Nail (2015). Ekonomik Rapor.

http://www.gaziantepymmo.org/images/dosyalar/Ekonomik_Rapor_2015TT_3.pdf, Erişim Tarihi:01.11.2019.

Sarıtaş, Tufan (2017). *Türkiye’de Ekonomik, Sosyal Ve Politik Küreselleşme Süreci İle Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Analizi*. (Doktora Tezi), Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bilecik.

Taban, Sami (2010). *İktisadi Büyüme Kavram ve Modeller* (2.Baskı). Eskişehir: Nobel Yayın.

Taylor, J. Edward; (1992), “Remittances and Inequality Reconsidered: Direct, Indirect and Intertemporal Effects” [Yeniden Değerlenen Para Havası ve Eşitsizlik: Doğrudan, Dolaylı ve Zamanlararası Etkileri], *Journal of Policy Modeling*, 14 (2), pp. 187–208.

T.C. Ticaret Bakanlığı, (2019). Ekonomik Görünüm.

https://ticaret.gov.tr/data/5b90d20a13b8760beca887fa/Ekonomik_Gorunum_Mart.pdf.

Erişim Tarihi: 01.11.2019.

The World Bank (2015). Migration and Remittances Data.

<https://www.worldbank.org/en/topic/migrationremittancesdiasporaissues/brief/migration-remittances-data>, Erişim Tarihi: 01.11.2019.

The World Bank (2017). Migration and Remittances Data.

<https://www.worldbank.org/en/topic/migrationremittancesdiasporaissues/brief/migration-remittances-data>, Erişim Tarihi: 01.11.2019.

TOBB (Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği). (2010). *2009 Ekonomik Rapor* (2010/110). Ankara: Özyurt Matbaacılık.

TOBB (Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği). (2016). *72. Genel Kurul Ekonomik Rapor*.

<https://www.tobb.org.tr/Documents/yayinlar/2016/72GK/72-Genel-KurulDilekleri-inceleme-komisyonu-raporu.pdf>, Erişim Tarihi: 10.11.2019.

Tilbe, Fethiye (2016). *Düzensiz Göçmenlerin Göçmen Dövizini Gönderme Pratikleri: Londra'daki Türkiye Göçmenleri Örneği*. (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

TÜİK. (2019). 01.11.2019 tarihinde <http://tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=-temelist>, Erişim Tarihi: 01.11.2019.

UNCTAD, United Nations Conference On Trade and Development (2011). *Trade and Development Report, 2011*. https://unctad.org/en/docs/tdr2011_en.pdf, Erişim tarihi: 01.11.2019.

Ünlü, Eryar, Didem (2014). İşçi Dövizî Küresel Yardım Bütçelerini Üçe Katladı. <https://www.dunya.com/kose-yazisi/isci-dovizi-kuresel-yardim-butcelerini-uce%20katladi/21304>, Erişim Tarihi: 01.11.2019.

Ünsal, Erdal M. (2007). *İktisadi Büyüme* (1. Baskı). Ankara: İmaj Yayıncılık

Ünver, Can (2008). *Türk Ekonomisi ve İşçi Dövizleri*. <https://www.haber.com/turk-ekonomisi-ve-isci-dovizleri-makale,28788.html>, Erişim Tarihi: 01.11.2019.

Yang, Dean; (2004), *International Migration, Human Capital, and Entrepreneurship: Evidence from Philippine Migrants' Exchange Rate Shocks*, Ford School of Public Policy Working Paper, , Ann Arbor: University of Michigan.

Yigit, Erdem (2005), *The Relationship Between Workers' Remittances and Growth Cycles*, Unpublished expertise thesis, CBRT, General Directory of Remittances, Ankara.

Yiğitbaşı, Şahabettin, Atabey, Ata, N. (2001). *İktisada Giriş* (2.Baskı). Konya: Sel-Ün Vakfı Yayınları.

Yükseler, Zafer (2017). *Türkiye Ekonomisinin Makroekonomik Performansı*. https://www.researchgate.net/publication/321805876_TURKIYE_EKONOMISININ_MAKROEKONOMIK_PERFORMANSI_2017_Ocak-Eylul, Erişim Tarihi: 01.11.2019.

Zeytinoğlu, Ayhan (2017). *2016 Yılı Türkiye Ekonomisi İle İlgili Değerlendirme*. <http://www.sanayigazetesi.com.tr/2016-yili-turkiye-ekonomisi-ile-ilgili-degerlendirme-makale,1115.html>, Erişim Tarihi: 01.11.2019.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Ad Soyad	Mehmet Erman CANDER
Doğum Yeri ve Tarihi	SIİRT / 10.08.1989
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
Bildiği Yabancı Diller	
Bilgisayar Bilgisi	
Programlar	Microsoft World – Corel Draw
Mesleki Deneyim	
Staj	2011 yılında 1 ay mali müşavir yanında muhasebe stajı yaptım.
İş	4 yılı aşkın bir süre İngbank'ta çoğunluğu Kobi birimi olmak üzere yetkili unvanıyla görev yaptım. Lisan öncesinde Siirt Postası, Siirt Gazetesi ve Demokrat Siirt Gazetelerinin haber ve reklam grafikerliklerini yaptım, ayrıca Siirt Postası Gazetesinde köşe yazarlığı yaptım.
İletişim	
GSM	0 530 363 93 32
E-Posta Adresi	ermancander@hotmail.com
Tarih	